

ÉLETUTAK / ORAL HISTORY ARCHÍVUM

„NAGYON JÓ
EGYETEMRE
JÁRTAM,
A MAGYAR
FORRADALOM
EGYETEMÉRE”

GEORGIOSZ VASZILIU
ELMONDJA ÉLETÉT
HEGEDŰS B. ANDRÁSNAK

1956-OS INTÉZET
BUDAPEST, 1999

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
TÖRTÉNETÉNEK DOKUMENTÁCIÓS
ÉS KUTATÓ INTÉZETE – KÖZALAPÍTVÁNY

Az interjút készítette
HEGEDŰS B. ANDRÁS
Az interjút szerkesztette és a jegyzeteket írta
HEGEDŰS B. ANDRÁS és
KŐRÖSI ZSUZSANNA

© 1956-os Intézet, 1999

ELŐSZÓ

Az 1956-os Intézet keretében működő Oral History Archívum régebbi hagyományait felelevenítve új életútinterjú-kötetet bocsát útjára. Az OHA íratlan szabályai szerint általában magyar visszaemlékezők életútját rögzítjük. Jelen esetben kivételt teszünk, bár nem teljesen térünk el a magunk állította korlátoktól, hiszen Georgiosz Vasziliu ugyan görög, aki Ciprus szigetén, az egykori brit gyarmaton született, de életének, pontosabban ifjúságának meghatározó részét Magyarországon töltötte. Tökéletesen megtanult magyarul, ma is szinte hibátlanul és főleg nagy élvezettel beszéli nyelvünket. „Én abban az időben természetesen görögnek éreztem magam, de ugyanakkor nagyon magyarnak is” – vallja magáról.

Georgiosz Vasziliu 1931-ben született Famagustában. Szülei megbecsült orvosok voltak, akik aktívan részt vettek a ciprusi baloldali politikai mozgalmakban és a szakszervezetek megszervezésében. Az ország gyarmati helyzetéből adódó problémákat látván kommunisták lettek, és ezt a döntésüket csak megerősítette a második világháború, a szülőföld német megszállása és a menekülés a nácik elől. A világháború idején csatlakoztak a nyugati hatalmak oldalán az antifasiszta ellenálláshoz. A háború utáni görögországi politikai helyzet, a görög kommunisták által kirobbantott polgárháború és annak összeomlása azonban már kétségeket támasztott a gondolkodó és kételkedésre hajló baloldali értelmiségiekben. Különösen az olyan emberekben, mint az idősebb Vasziliu, aki a görög partizánhadserg orvosaként megélte az Észak-Görögországban dúló polgárháború szörnyűségeit és az összeomlással járó pártvitákat, amelynek végül maga is politikai áldozatává lett.

Amikor az interjú készült, Georgiosz Vasziliu már régen szakított a kommunizmussal, mégis nagy megértéssel beszélt családjá baloldali elkötelezettségéről. Több évtized múltán is rendkívüli átéléssel mondta el apja viszontagságait, politikai vitáit és kalandos sorsát a Szovjetunióban. Apja fokozatos szembefordulása a párttal igazolta az ő kibontakozó kétségeit, és apja sorsával történt szembesülése elősegítette szakítását a kommunizmussal. Ebben a döntésében még sok más élmény – főként a magyar forradalom katartikus hatása – is közrejátszott.

Hősünk 1950-ben Nyugat-Európán át a görög menekülteket befogadó Magyarországra érkezett. Magától értetődő módon azonosult a szocializmust építőkkel, s – némi kerülő után – elvégezte a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemet. Nagy Imre 1953-as programját követően az „új szakasz” lelkes híve lett, és barátai révén megismerkedett a pártellenzék tagjaival. Szembefordult a sztálini típusú rendszerrel, a szocializmus megreformálhatóságába vetett hite azonban ekkor még megmaradt.

1956-ban „azt hittük, hogy lehetőség van egy újabb kezdetre” – idézi fel az interjúban, és „tudtuk, hogy az embernek szabadnak kell lennie, hogy igazi demokráciát akarunk”. Az emigráns görög – számos sorstársához hasonlóan – azonosult a magyar forradalommal. Ez készítette arra, hogy elvállalja a Hungaricus álnéven híressé vált politikai vitairat külföldre csempészését. Amikor gyanútlanul újra Magyarországra jött, azonnal őrizetbe vették, de nem fogták perbe. Elhagyta Magyarországot, és Londonban gyakorló közgazdásszá képezte magát.

Ciprus függetlenségének elnyerésekor tért vissza szülőföldjére, ahol a piacgazdaság erejében bízva önálló vállalkozásba kezdett, komoly szerepet vállalva az ország modernizálásában. Sosem szakított a közélettel, 1988-ban független jelöltként megnyerte az elnökválasztást, és egy cikluson át töltötte be a köztársasági elnöki posztot.

Georgiosz Vasziliu – akit nemcsak magyar barátai, hanem a rendőrségi iratok is Jorgosznak neveznek – sohasem szakított Magyarországgal, „haza”-járt Budapestre, ápolta kapcsolatait. 1991 októberében köztársasági elnökként leróta kegyeletét a Rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában, és átvette a Nagy Imre-emlékplakettet.

Az interjú az 1956-os Intézet kezdeményezésére készült 1991. augusztus 26-án és 28-án Nicosiában, Ciprus fővárosában, az Elnöki Palotában, a brit főkormányzó egykori lakhelyén. Az elnök őszinte örömmel emlékezett vissza családjára és saját múltjára, vállalva szülei – ma már „divatjamúlt” – történetét is. A beszélgetés magyar nyelven folyt, és a magnetofonról leírt szövegen csak a legszükségesebb javításokat végeztük el.

Az olvasó nem csupán egy elmúlt világba tekinthet be, hanem közelebb juthat annak megértéséhez is, hogy az európai (és persze nem csak az európai) értelmiség jelentős része számára miért tűnt logikus választásnak a kommunista mozgalomhoz való csatlakozás, majd sokak számára miért volt ennek törvényszerű folytatása a csalódás és a szembefordulás. Ez a kötet azt illusztrálja, hogy a magyar forradalom nemcsak a magyar értelmiség egy jelentékeny csoportját fordította szembe a kommunista párttal és annak eszméivel, hanem olyanokat is, mint a görög Georgiosz Vasziliu, aki emberi tisztességből és erkölcsi megfontolásból vált kommunistából modern gondolkodású polgárrá.

Budapest, 1999 októbere

Hegedűs B. András

Elnök Úr, elhoztam Önnek a Mérei Ferenc¹ és társai elleni perben 1959. április 1-jén jogerősen kihirdetett ítélet hivatalos másolatát. Az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa hozta.² Ebben az ítéletben szerepel Ön is, mint akinek bizonyos szerepe volt ebben a „bűncselekményben”. Ön a Hungaricus álneven írt politikai vitairatot³ – úgymond – kicsempészte Londonba. És szerepel az ítélet indokolásában egy Göncz Árpád⁴ nevű személy is, aki ebbe a dologba is belebonyolódott. 1959-ben nem volt magyar köztársaság, nem sejtettük, hogy Göncz Árpád egyszer a Magyar Köztársaság elnöke lesz. És 1959-ben nem volt ciprusi köztársaság, és nem sejtettük, hogy Ön a Ciprusi Köztársaság elnöke lesz.

Én nem tudtam, hogy Göncz Árpád benne volt ebben az ügyben.

Ugye ez olyan, mint egy mese?

Igen ez olyan, mint egy mese. Ennek a lényege az, hogy volt egy magyar értelmiségi csoport, amelynek én egyik barátja voltam. Tagjai akkor még kommunisták voltak, de mondjuk, hogy olyan szabadon gondolkodó kommunisták. Köztük volt Fekete Sándor⁵, Kornai János, a közgazdász⁶, de nem emlékszem mindenkinek a nevére. De mindegy is. Ezek a fiatalok az ötvenes évek elejének a pártértelmiségi elitjéhez tartoztak, akik korán meglátták, korán észrevették, hogy valami rosszul megy. Szóval olyan idealisták voltak, akik az elsők között látták meg, hogy mi van. És én valójában véletlenül – vagy nem is véletlenül, mert én is egy gondolkodó ember voltam –, az egyetemen keresztül megismertem az egyiket, azután a másikat is. Azután tagja lettem ennek a baráti társaságnak. Együtt beszélgettünk, együtt gondolkoztunk a különböző problémákról. És egyetértettünk abban, hogy muszáj a rendszerrel valamit tenni. Ha abban az

időben nem is arra gondoltunk, hogy egy új rendszer kell, hanem valami olyanra, amit Dubček⁷ tizenkét év múlva próbált csinálni – a szocializmust emberi arculattal. Mert mondjuk ki, hogy ez a mozgalom Pesten kezdődött, és nem Prágában. Tizenkét év múlva folytatódott Prágában, de Pesten kezdődött. És a Magyar Újságírók Szövetségének a klubjában, amely az akkori – hogy is hívták akkor? – igen, az akkori Sztálin úton volt, a régi Andrassy úton. Ott beszélgettünk, oda jártunk. No most a Hungaricusszal a helyzet az volt, hogy én a forradalom után – nem emlékszem pontosan, hogy mikor, de azt hiszem 1957 januárjában vagy 1956 decemberének a végén⁸ – elutaztam Magyarországról. Angliába mentem. És akkor – azt hiszem – Fekete Sanyi mondta, hogy van valami, amit oda akarnak nekem adni, hogy én kivigyem Fejtő Ferencnek⁹ Franciaországba.

Egy részletkérdés: a Nyugati pályaudvarról indult a vonat Londonba, amikor a Hungaricust kivitte?

A Nyugati pályaudvarról, igen.

Nem emlékszik rá, hogy ki volt az a személy, aki a papírost, a borítékot átadta a Nyugati pályaudvaron?

Arra már nem emlékszem.

Ha megkérdézem, hogy Litván György lehetett-e?

Lehetett. De biztosan nem emlékszem, hogy ki adta. Ő jobban emlékszik, mint én.

Igen. Litván úgy emlékszik rá, hogy ő volt. Persze ez csak egy epizód.

Most ahogy mondja, emlékszem, hogy valaki jött, és odaadta. Ez az epizód pedig nagyon érdekes. Mert most eszembe jut, hogy mi megbeszéltük ezt Fekete Sándorral. Először azt mondták, hogy „Jorgosz, van valami nagyon fontos, amit akarunk kérni tőled. Tudod, itt van valami, amit ki kellene vinned. Hajlandó vagy? S ez természetesen veszélyes.” Én elolvastam, és azt mondtam nekik, hogy egyetértek, és ezért szívesen elviszem. Ők meglepődtek, hogy hajlandónak mutatkoztam, de számomra ez magától értetődő volt, én mindig így viselkedtem. És aztán megbeszéltük, hogyan fogjuk csinálni. S ahogy most mondja, azt hiszem, éppen erről volt szó. Ugyan a részletekre már nem emlékszem. Szóval odaadták nekem ezt a tanulmányt. Én elolvastam, egyetértettem a leírtakkal, és megmondtam, hogy szívesen elviszem. És szerencsés voltam, mert senki nem vette észre, hogy kivittem.

Vonaton utazott?

Vonaton mentem, igen. Párizsban találkoztam Fejtővel.¹⁰ És egy másik barátommal is, aki ismerte Fejtőt, és aki akkor ott volt Párizsban, azt hiszem, Bíró András¹¹, aki valamelyik lapnál, talán a *Népszavánál* volt újságíró. Volt néhány más magyar barátom is akkor Párizsban. Találkoztam Fejtővel, odaadtam neki a dokumentumot, és elbeszélgettünk. A Hungaricust először külföldön nyomtatták ki, nem Magyarországon. De pontosan nem emlékszem már.¹² És amikor a Hungaricus megjelent, akkor ez volt az első igazi, eredeti dokumentum, amely kijött Magyarországról, amely kijött a szocialista országokból '56 után. És nagy volt a hatása nemcsak Magyarországon, hanem nagy volt a hatása Nyugaton is, értelmiségi körökben is, politikai körökben is. És valamikor, valamilyen módon, amit persze én nem ismerek, a magyar hatóságok, az ávósok rájöttek, hogy kik írták ezt a doku-

mentumot. És letartóztatták őket. És sajnos valaki kötelességének tekintette megmondani, hogy én voltam az, aki kivitte.

Én közben visszamentem Pestre, még másfél évre. Szóval '56 végén, vagyis '57 elején elmentem, azután visszajöttem néhány hónap múlva. Dolgoztam még néhány hónapig, és aztán kimentem megint, és egy évig voltam Angliában. És ismét visszamentem Magyarországra 1959-ben azzal, hogy egy hónapig maradjak ott, mert be akartam fejezni a disszertációmát. És akkor letartóztattak. Ahogy megérkeztem Budapestre, huszonegy órán belül letartóztattak.¹³ Hát jöttek, és azt mondták, hogy ők tudnak mindent. Én meg nem tudtam semmit. Szóval én visszajöttem 1959 telén. Mikor volt a per?

A per 1959 tavaszán zajlott.

Igen, én 1959 januárjában jöttem vissza. És közben valaki mindent megmondott. Amikor visszajöttem, senki nem mondott nekem semmit. Én lényegében egész '58-ban nem voltam Magyarországon. Londonban éltem és dolgoztam. Visszajöttem, hogy egy hónapig maradjak Budapesten, és aztán vissza akartam menni. Nagyon jól emlékszem, hogy egy ismerősöm, akit régről, az egyetemről ismertem, eljött hozzám. Egy nő. Ez nagyon érdekes volt. Elmentem egy görög barátom lakására beszélgetni. Neki volt ő egy egyetemi ismerőse. És én nagyon csodálkoztam, hogy miután én megérkeztem, néhány óra múlva ez a nő rám szállt. Ez a nő rám szállt, és aztán azt kérdezte „Hogy vagy?”, és csókolózni kezdett, és sok minden után érdeklődött, kérdezett, hogy mit csinálok Angliában, miért jöttem vissza, és így tovább. Én abban a pillanatban nem gondoltam semmire. Miután elváltunk, hazamentem a saját lakásomba.

Itt lép be a történetbe az az ex-DISZ-főtítkárnő vagy -titkárnő, aki átváltott főember lett, Hollós Ervin¹⁴. Őrá jól emlékszem. Ismer-

tem őt, de nem jól. Nem emlékszem, honnan, de valahonnan ismertem. Biztosan nem volt barátom. Valahogyan ismertem. És ő is ismert engem. Akkor nem is tudtam, hogy ő ávós lett. Találkozott velem az utcán, ha jól emlékszem, a közgazdasági egyetemnek egy diákháza volt ott, kollégiuma, azt hiszem, a Veres Pálné utcában, és éppen srégvizaví ezzel a diákkollégiummal volt egy kis maszek cukrászda. Egy nagyon csinos nőé volt az a cukrászda, és én jó barátságban voltam ezzel az asszonnyal, gyakran odajártam hozzá, és ettem valamit. Szóval, amikor Hollós látott, utánam jött a cukrászdába – ez körülbelül huszonnégy órával volt az érkezésem után –, és csak ennyit mondott: „Hogy vagy?” Mondtam: „Hát jól vagyok.” „Valamit akarok neked mondani.” „Mit akarsz?” „Itt nem lehet beszélni, gyere velem.” „Szívesen.” Erre jól emlékszem, mert péntek délután vagy szombat reggel kellett, hogy ez történjen. És én már elintéztem, hogy egy jó barátnőmmel szombaton kora délután találkozunk, és elmegyünk valahová, vidékre az egész vikendre. És Erzsi hiába várt, mert a randevúra nem tudtam elmenni. De Hollós azt mondta: „Gyere velem.” Hát mentem vele, de megkérdeztem tőle: „Hova megyünk?” „Muszáj, hogy velem gyere.” De mivel egyedül volt, nem volt vele senki, nem ijedtem meg. Megértettem, hogy valahová el akar vinni. Magával vitt, és azután elmentünk egy ilyen irodaházba, egy ÁVO-házba.¹⁵ Nem tudom, hogy hol volt. És akkor Hollós megmondta, hogy miről van szó: „Hát komoly probléma van, mert úgy tudjuk, hogy Te ellenforradalmi tevékenységben vettél részt, és nekünk muszáj az egész igazságot tudni.” És ott tartottak két napig. Ez egy nagy börtön volt, szabályos börtöncellákkal. És elvettek mindent tőlem, órát és a többit. Betettek egy cellába, s aztán mondták, muszáj mindent elmondanom, és fenyegettek. És aztán kezdtek kérdezni. Nem vertek vagy ilyesmi, hanem ilyen, mondjuk, morális presszió volt. Én nem akartam semmit mondani, nem is tudtam

semmiről, azt sem nagyon tudtam, hogy miről van szó. Valamilyik pillanatban azután elkezdtek kérdezni, hogy mi van a Hungaricusszal, és a többi, és a többi. De én nem voltam hajlandó bármit is elmondani. De azután megértettem, hogy ők tudják, hogy én voltam az a személy, aki kivitem az iratokat. Tehát megértettem, hogy semmi értelme nincs letagadni azt, hogy én mit csináltam. Azt mondtam: „Igen, valamit csináltam.” „Mi volt az?” Először azt mondtam nekik, hogy én nem tudtam, hogy mit vittem ki. Valamit odaadtak, egy barátom adott egy levelet, hogy vigyem el, adjam oda egy másik barátjának. Én nem ismertem ezeket az embereket. Szívességet tettem, hát mi rossz van ebben? Ez nem olyan borzasztó dolog. Lényegében ez volt az én védekezésem. De ami nekem nagyon nem tetszett, az az volt, hogy az én barátaim mindenféle dolgot elmondtak rólam. Hát ma már mindegy, azok ilyen idők voltak. Én állandóan azt ismételtettem, hogy én semmit sem tudtam arról, hogy mi van különben. Adtak egy levelet nekem, azt kivitem, és odaadtam valakinek. És nem hiszem, hogy ez bűn. Hogyha ti azt mondjátok, hogy ez rossz volt, hát sajnálom, de ez volt.

Hollós vezette a kihallgatást?

Hollós igen.¹⁶ Hollós személyesen, de nem csak Hollós. Két napig tartottak benn, és hétfőn reggel megkérdezték. „Rendben van, hajlandó megmondani azt, ami történt?” Azt mondtam, hogy „ez az igazság, én megmondhatom, hogyha ez kell”. És azt mondták: „Rendben van, hát elmehetsz, de nem szabad senkinek megmondani, hogy itt voltál. Mondhatsz, amit akarsz, de ezt ne mondjad, mert hogyha ezt elmondod, akkor újra letartóztatunk. És hát még be fogunk ide hívni, és ezért addig nem szabad Magyarországról elutaznod.” És a kihallgatás után elvették az útleveletem. Tehát nekem ennek eredményeképpen lényegében egy

egész évig Magyarországon kellett maradnom, 1959 végéig. De azt is mondták, hogy közben dolgozhatom az intézetben, és befejezhetem a disszertációm. Úgyhogy így tovább dolgoztam az intézetben, vagyis a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézetében. Senkinek nem meséltem semmit. De a barátaimnak, mint Kornai Jancsinak meg másoknak, akik mondjuk ehhez a Hungaricus-társasághoz tartoztak, persze elmondtam: „Sajnálom kedves barátaim, de a mi barátaink nem voltak nagyon bátrak. Mert miért volt szükség elmondani, hogy nekem adták oda a kéziratot, hogy vigyem ki.” De mindegy.

Ugyanakkor én a magyar pártnak is tagja voltam mint görög menekült, ahogy bennünket hívtak. Ugyanis mint görög diák párttag lettem, és aztán valamelyik pillanatban a görög kommunista párt Magyarországon megszűnt. Azt hiszem, 1954-ben vagy 1955-ben, már nem emlékszem. Nem működött többé a különálló görög párt, és így minden görög párttag automatikusan magyar párttag lett. Megkapta a párttagságot, akár aktív volt, akár nem. Igen, de ez egy formalitás volt. És '56 után aztán behívtak a Központi Vezetőségbe, és egy ilyen, mondjuk, per, fegyelmi eljárás folyt ellenem. „Hogy szabad, hogy egy ilyen ciprusi ember, aki egy ilyen jól ismert ciprusi pártvezető fia, így viselkedjen, és hogy ez ellenforradalmi tevékenység, és a többi, és a többi.” És kizártak a pártból.

A Magyar Szocialista Munkáspártból?

Igen. És lényegében ez volt számomra a legjobb dolog, ami történhetett. Mert ez a kizárás megszabadított azoktól – a mondjuk úgy – erkölcsi-szellemi kötelékektől, amelyek az embert megkötik, még hogyha már nem is ért egyet a legtöbb dologgal. És azóta nem voltam egyetlen pártnak sem tagja. De ők viszont elhatározták, hogy nem fognak a perbe bevonni, és nem fognak

– mondjuk – becsukni. Lényegében két ok miatt. Az egyik ok az lehetett, hogy az én édesapám akkor a Szovjetunióban volt, és ők azt hitték, hogy egy nagy pártkáder. A részleteket egyáltalán nem ismerték. És nem akartak egy ciprusit, egy görög menekültet becsukni egy magyar ügyben, és egy nyilvános perben szerepeltetni, mert úgy látszik, azt hitték, hogy ennek a haszna sokkal kisebb lenne, mint a negatív hatása, mind Magyarországon, mind Cipruson, mind a görögök közt. És ezért határozták el, hogy nem csuknak be, hanem csak kizárnak a pártból.

Nagyon sok embert zártak ki akkor a pártból, akiket nem csuktak le, mert nem lehetett mindenkit lecsukni. Megfélemlítésnek volt jó.

Igen, nem lehetett mindenkit lecsukni. Meg akartak félemlíteni. És ezenkívül én nem voltam magyar. Kornai Jánost sem csukták le, bár ő is benne volt a „Hungaricus Klubban”. Kornai is párttag volt 1956-ig, de azután nem lépett be az MSZMP-be.

Elnök Úr, azt hiszem, itt van az a pillanat, amikor vissza kell térniünk a történet elejére, azaz az életére. Ha jól tudom, 1931 májusában született?

Igen. Itt, Cipruson, Famagüstában, amely most török megszállás alatt van.

Megkérem, mondja el, hogy 1931-től 1956-ig mi minden történt Önnel. Abból indultunk ki, hogy ez a történet szinte nem is lehet igaz.

Nézze: az édesapám, Evelthon Vasziliu szemorvos, szemsebész volt, az édesanyám, Fofó Vasziliu fogorvos. Mind a ketten fia-

tal korokban kerültek a diákmozgalomba, és aztán, amikor Görögországba mentek tanulni, mind a ketten kommunisták lettek. Ez a húszas évek vége felé történt. Aki a húszas években kommunista lett, az százszázalékosan idealista alapon állt, az emberiséget akarta megváltoztatni vagy megváltani. Egyébként én büszke vagyok a szüleim történetére, mert a szüleim nemcsak becsületes és mondjuk, száz százalékig tiszta idealisták voltak, hanem sokat is szenvedtek emiatt az idealizmus miatt, és bebizonyították az életükkel, hogy igazi idealisták voltak. Akkor, a fasizmus idején is és máskor is, nem volt sok választása az embereknek: vagy az egyik volt az ember, vagy a másik, vagy itt állt, vagy ott.

A tanulmányaik után ide, Ciprusra jöttek vissza, mert mind a kettő ciprusi volt. Én itt születtem. Azután két év múlva az édesapám folytatni akarta a tanulmányait, és visszament Görögországba. Athénben voltunk az ő fiatalkorában, és azután 1936-tól 1940-ig Lészvosz szigetén éltünk, ahol az édesapám mint szemorvos dolgozott. Egyébként az édesapám kitűnő orvos volt, az egyik legjobb görög orvos, de Ciprusban biztos a legjobb. És akkor, amikor Lészvoszon dolgozott, nagyon sikeres volt, szóval gazdaságilag-anyagilag nagyon jól megvoltunk. A semmiből kezdte, és nagyon gyorsan felküzdötte magát. És még most is, hogyha valaki elmenne Lészvosz szigetére, és érdeklődne a Vasziliu doktor úr után, az öreg emberek még emlékeznének rá. Nagy humanista volt, aki, ha mondjuk szegény volt a betege, nem kért pénzt tőle.

Nemrégén láttam egy filmet, egy kanadai orvosról szól, aki harcolt Spanyolországban, és aztán Kínába ment, és ott meghalt. Nagyon jó film, és a főhős élete nagyon hasonlított az édesapám életéhez. Szóval egy idealista, szociális érzékenységgű orvos, aki szociális okok miatt bekerül a kommunista mozgalomba. Szóval ott, Lészvoszon éltünk. Amikor a háború kitört,

és a németek megtámadták Görögországot,¹⁷ a görög titkos rendőrségtől eljöttek hozzánk, és azt mondták az édesapámnak, hogy „Kedves doktor, tudjuk, hogy te kommunista szimpatizáns vagy – mert ebben az időben a kommunista párt illegális volt –, de mi nagyon szeretünk téged, mert te olyan jó doktor vagy, és olyan jó ember vagy, és ezért előre megmondjuk neked, hogyha a németek két-három nap múlva bejönnek Lészvosz szigetére, akkor te leszel az első, akit majd letartóztatnak. Mert itt a nyilvántartásban mint kommunista szerepelsz. És azt is tudják, hogy te angol állampolgár vagy.” Mert a ciprusiak mind angol állampolgárok voltak.¹⁸ „Úgyhogy muszáj elmenned.” Délután három óra tájban édesapám hazajött, és azt mondta az édesanyámnak, hogy el kell mennünk. Ott volt a nagy lakásunk, egy mondjuk, burzsoá lakás. Érti, hogy mit jelent ez? Ott kellett hagyni mindent. Két-három kofferbe betettünk néhány holmit, ami volt, ami kellett, és beültünk egy csónakba, és átvittek bennünket Törökországba.

Csónakba? Nem hajóba?

Nem, nem. Fonott csónakban utaztunk. Egy kis halászcsónakban. És átmentünk Törökországba. Ez 1941-ben, húsvétkor volt. Törökországban egy kis városban, Ayvalikban voltunk néhány hétig, és azután onnan mentünk Ízmirbe. És Ízmirből Mersinbe költöztünk (ez a város már elég közel esett Ciprushoz), és onnan vissza Ciprusra. Visszajöttünk Ciprusra. Akkor már nem egy ilyen csónakkal, hanem egy nagyobb vitorlás hajóval, ami tönkrement. Akkor a németek már Szíriában voltak, és majdnem letartóztattak bennünket, de nagy nehézségek árán megérkeztünk Ciprusra. És nem volt egy fillérünk sem. Abszolút szegények voltunk. Elmentünk édesapám falujába – én akkor tízéves voltam –, ahol egy-két hónapig maradtunk

a rokonoknál. És ott az édesapám rögtön megszervezte az első szakszervezetet Cipruson, az erdőmunkások szakszervezetét. Nagyon rossz volt a helyzetük, ezek a munkások nagyon rossz körülmények között dolgoztak, és amikor édesapám megszervezte ezt a szakszervezetet, egy év múlva ezeknek a munkásoknak az életkörülményei, az életszínvonaluk talán hetven százalékkal megnőtt. És onnan mentünk Paphosba, ahol az édesapám mint orvos kezdett dolgozni. Az első hat hónapban – én kisfiú voltam – a lakásban, ahol éltünk, nem volt semmi, se bútor, se semmi, hanem egy-két széket vettünk, és aztán lassan-lassan az édesanyám tudott valamit vásárolni. Legalább két évig tartott, amíg az anyagi helyzetünk kezdett javulni. Közben folyt a háború, és az édesapám folyton arra gondolt, hogy nem helyes, hogy egy ciprusi kommunista nem vesz részt a háborúban. És ezért ő volt az, aki megszervezte, hogy a ciprusi kommunisták mutassanak példát a többi ciprusinak is, és önkéntesnek jelentkezzenek az angol hadseregbe.

Mert tudniillik, amikor angol gyarmat volt Ciprus, a ciprusiak nem akartak részt venni a háborúban, mert úgy gondolták, hogy mivel Hitler Angliának az ellensége, így a ciprusiak, mint akik angol gyarmaton élnek, inkább német szövetségesek lehetnének. Tudja, hogy mondják azt: az én ellenségem ellensége az az én barátom – ezt mondják az arabok, úgyhogy ez volt az általános nézet. És az édesapám volt az az ember, aki szembeszállt ezzel a nézettel, és kimondta: nekünk is a fasizmus ellen kell harcolnunk.

Akkor már működött a ciprusi kommunista párt?

Már volt, de akkor már létrehozták az úgynevezett AKEL-t¹⁹ is, amelyben tömörültek a kommunisták és mindenféle progresszív értelmiség és más baloldali emberek. Ez a párt most is megvan,

és a második legnagyobb pártja Ciprusnak, harminc százalékot szereztek a választásokon. Az édesapám az egyik alapítója ennek a pártnak. Az AKEL 1941-ben alakult meg. Az AKEL 1943-ban, amikor mindez történt, már létezett. Tehát ekkor jelentette ki az AKEL Központi Bizottságában az apám, hogy önkéntesnek kell a hadseregbe jelentkezni. És ezután nyolcszáz AKEL-tag követte ezt a példát, aminek az eredményeként majdnem harmincezer ciprusi jelentkezett önkéntesen katonának. És kiderült később, hogy százalékos arányban ez volt a legmagasabb az egész angol impériumban. De ennek a gyakorlati eredménye is meglett. Az édesapám, mint egy ilyen igazi idealista, mindig azt kereste, hogy mi az, amit tennie kell az országért vagy a népért, és nem azt, hogy mi jó neki. Szóval amikor az ő anyagi helyzete kezdett javulni, otthagytott mindent, az édesanyámat és engem és a húgomat, és elment a hadseregbe. Szóval ennek eredményeként három évig szolgált az angol hadseregben. Tiszt lett, és amikor a háború véget ért 1945-ben, leszerelt a hadseregből, és újra kezdett dolgozni. És megint két év alatt nagyon sikeres lett, és anyagilag kezdett az életünk jobbra fordulni. Akkor utaztam Genfbe tanulni, mint orvos kezdtem 1948-ban, vagyis tizenhét éves voltam akkor.

Azokban az években, amikor Cipruson éltem, mondjuk, amikor tinédzser voltam, az volt a normális nekem, amit én láttam. Láttam az édesapámat, aki állandóan azt mondta, hogy nekünk az a kötelességünk, hogy segítsünk a népünkön, segítsük az országunkat, és a fasizmus ellen harcoljunk. Természetes, hogy ez befolyásolta az én gondolkodásomat. Szóval ez volt a helyzet. És az is természetes volt, hogy amikor 1946-ban kitört a görög polgárháború, mi természetesen a görög partizánokkal szimpatizáltunk, bár Cipruson éltünk.

Szóval Genfbe mentem tanulni, és aztán néhány hónap múlva, 1949 márciusában, kaptam egy levelet édesapámtól,

hogy „Gyere Párizsba, és találkozzunk ott!” Elmentem Párizsba, és akkor azt mondták édesapámnak, hogy a görög kommunista párt kérte a ciprusi pártot, küldjenek segítséget, orvosokat, önkénteseket. Mert a partizánoknak nem volt elég orvosa, és kérték, hogy néhány ciprusi orvos, ha lehetséges, menjen segíteni. Mint ahogy most is létezik ez a Médecins du Monde mozgalom. És az édesapám akkor nem gondolt arra, hogy a fia Genfben tanul, akinek nem lesz pénze, hogy volt még egy kislánya is, és a többi. Ő úgy határozott, hogy neki kötelessége, hogy most elmenjen segíteni, mert ő nem csak általában orvos, hanem ő egy olyan orvos, akinek segíteni kell, amikor muszáj. És én megkérdeztem tőle, hogy énvelem mi lesz? Azt válaszolta, hogy a barátok és a párt majd segíteni fog. Természetesen a párt nem segített. Néhány barát segített egy kicsit, de aztán elfogyott a pénzünk.

És ő elment a Markosz-hadseregbe?²⁰

Elment a Markosz-hadseregbe, de úgy, mert akkor csak úgy lehetett menni, hogy Párizsból Ausztrián keresztül elment Magyarországra, ott marad körülbelül egy hónapig, és azután Jugoszlávián keresztül lement a Markosz-hadsereghez. Édesanyám visszamaradt a húgommal Budapesten. Akkor hozták Magyarországra a görög gyerekeket. Ez 1948–1949-ben történt, és néhány ilyen régi palotába helyezték el őket. Ha nem is paloták voltak, de ilyen előkelőbb vidéki lakások. Az egyik közöttük Fehérvárcsurgón volt, egy nagy ház, nem tudom, melyik családé lehetett, az a család már régen nem volt ott. És ott helyeztek el néhány száz görög gyereket. És az édesanyámat felkérték, hogy menjen oda vezetőnek. Hát nem voltak valami sokan a gyerekek mellett. Úgyhogy az édesanyám Fehérvárcsurgón volt. Azután arra gondoltak, hogy az édesapám után az édes-

anyám is elmenne a Markosz-hadseregbe. De ahogy az édesapám elutazott, kirobbant a Tito-ügy²¹, és Jugoszlávia elzárta az utat dél felé. Úgyhogy többé a görög partizánok nem tudtak Jugoszlávián át Görögországba menni. Tehát az édesapám Görögországban volt a Markosz-hadsereggel, és az édesanyám Magyarországon, vagyis Fehérvárcturgón volt a gyerekekkel. Én pedig Genfben voltam. Nem tudtam tovább ott maradni, mert nem volt miből megélni. Tizennyolc éves voltam. Az édesanyámnak élt egy testvére Bécsben, akivel kapcsolatba kerültem, és ő meghívott engem, és én Bécsbe utaztam. És ott beiratkoztam az egyetemre. Megint az orvosira, a második évre.

Közben eltelt néhány hónap azóta, hogy az édesapám lement Görögországba, és a görög polgárháború véget ért. Az édesapám május táján érkezett a partizánokhoz, és októberben már vége is volt a háborúnak. És onnan Albániába menekültek, mert Jugoszlávia el volt zárva. Amikor a fegyveres harc befejeződött Görögországban, és a partizánoknak menekülniük kellett Albániába, a Görög Kommunista Párt Központi Bizottsága egy, azután híressé vált plénümán foglalkozott a helyzettel, és határozatot hozott, amelyben megmagyarázta a vereség okait. Ezen a plénumon azt állapították meg, hogy a vereséget Tito árulása és az imperializmus tevékenysége okozta. De a fő ok Tito árulása volt. És Sztálin ezt kihasználta arra, hogy bebizonyítsa, Tito áruló volt. És az édesapám azt mondta, hogy mindez nem igaz. De ezt nem nyilvánosan mondta, hanem csak egy barátjának. „Ez nem igaz – mondta –, Jugoszláviának semmi köze sem volt a vereséghez. Ellenkezőleg, Jugoszlávia mindenben segített. És a vereséget a mi hibáink okozták. És ezért meg kell vizsgálni, hogy milyen hibákat követett el a görög kommunista mozgalom, hogy ez lett a vége.” És ezért ítélték el őt, mert ez nagyon veszélyes gondolat volt akkor.

Melyek voltak a kommunista mozgalom igazi hibái?

A hiba elsősorban az volt, hogy nem kellett volna fegyveres harcot indítani. Másodsorban, amikor a fegyveres harcot mégis megkezdték, hiba volt egy ilyen kis államot létrehozni fenn a hegyekben, ahelyett, hogy igazi partizánmozgalmat csináltak volna, mint Vietnámban, ahogy Mao tanította ezt Kínában – szóval együtt a lakossággal. Mert amit Zahariadesz²² csinált, ahogyan partizánhadsereget szervezett Markossal²³, ezzel elvágta magát a lakosságtól. Nem ismerték fel, hogy minden partizánharcnak a legfontosabb, a legelső szabálya, hogy a partizánharcnak csak akkor lesz lehetősége a sikerre, ha a néppel és a tömegekkel mindig együtt van, és ezen keresztül is segít a népnek. Hogyha igazi hadsereget szervezel, természetes, hogy ezzel sohasem lehet győzni. Mert tudniillik a másik, az „igazi” hadsereg mindig sokkal nagyobb és jobban szervezett, mint a partizánhadsereg. Ez volt a fő hiba. És ezt megmondta az édesapám, és ezért történt mindez vele.

Nem tudom, hogy hol voltak, azt hiszem, Tirana mellett. Ez a barátja azután mindent visszamondott Zahariadesznek, aki akkor a Görög Kommunista Párt főtitkára volt. És Zahariadesz mindjárt közölte, hogy tehát ezek szerint az édesapám az Intelligence Service ügynöke, és halálra is ítélték. Ki akarták végezni. Szerencsére akkor, amikor ki akarták végezni, a ciprusi párt üzenetet küldött, és megkérdezték, hogy van Vasziliu. Mert az édesapám azért az AKEL Politikai Bizottságának a tagja volt. És önkéntesként ment a harcba. Cipruson mindenki nagyon szerette őt. Amikor Zahariadesz meghallotta, hogy a ciprusi párt érdeklődik a sorsa iránt, rájött, hogy nem szabad kivégezni, mert ennek negatív hatása lenne. És akkor azt mondta, hogy nem fogjuk kivégezni, de el fogjuk szigetelni. Mert azt mindenki közölte, hogy Vasziliu az Intelligence Service ügynöke,

és senkinek sem szabad vele beszélni vagy barátkozni. Édesapám azután elmondta, hogy teljesen egyedül élt Albániában, ameddig a partizánokat el nem szállították a Szovjetunióba. Néhány hónap múlva a szovjetek ugyanis megállapították, hogy nagyon veszélyes és hibás lenne a görög partizánokat Albániában hagyni. Azt hiszem, harminc-negyven ezren is voltak. Mert abból igazi háború is lehetett volna Görögország és Albánia közt. És hogyha kitört volna egy ilyen háború, akkor Sztálinnak be kellett volna avatkoznia, de ő nem akart háborút abban a pillanatban. Tehát elrendelte, hogy a görög partizánok vonuljanak ki Albániából, hogy senki sem maradhat Albániában. És akkor döntötték el, hogy elviszik őket a Szovjetunióba.

Hajón?

Hajón, igen. Úgyhogy hajón elszállították a partizánokat Albániából, a Fekete-tengeren keresztül a Szovjetunióba, pontosabban Üzbegisztánba. Olyan messzire, amennyire csak lehetett. Taskentba. És édesapám elmesélte, hogy a hajóút talán másfél hónapig tartott. Az egész hajóút során teljesen egyedül volt, mert senki sem beszélt vele.

Elmentek tehát, elvitték Üzbegisztánba, és ott – hogy befejezzem az édesapám történetét – mint a többi partizánt, őt is gyárba küldték dolgozni mint munkást, bár az édesapám orvos volt. Megmondták, hogy neki is mint munkásnak kell dolgoznia egy gyárban. Nem tudom már, hogy milyen gyárban. Az édesapám elment dolgozni, és aztán néhány hónap múlva látta, hogy az ottani gyári klinika nagyon rosszul áll a szakemberekkel és az orvosokkal. És akkor elment az ottani doktorhoz, és megkérdezte tőle, hogy nem kell-e neki segítség. A doktor azt mondta, hogy természetesen kell segítség, de senkitől sem kap. Édesapám megmondta neki, hogy ő orvos. „Hát, ha orvos vagy,

gyere és segíts.” Szóval hívta őt, hogy dolgozzon vele, de ez nem hivatalosan történt. De a hivatalosság ezt nem akarta megengedni, és azt mondták, hogy ha mint orvos akarna dolgozni, akkor újra le kell vizsgáznia az egyetemen. Ettől fogva nappal tovább dolgozott mint munkás, és esténként járt az egyetemre. Egy év alatt rájöttek, hogy ő egy nagyon jó szemész, adtak neki újra diplomát, hogy tudjon orvosként dolgozni. Tehát nosztrifikálták. És ezen az alapon visszament a gyárba, és ott mint orvos dolgozott.

Közben az oroszok nyilván tudták, hogy mit mondanak apámról a görög kommunisták, hogy „nem a mi emberünk, lehet, hogy angol ügynök” és a többi, de úgy látszik, hogy nem nagyon vették komolyan mindezt. És látták, hogy az édesapám egyetlen tevékenysége sem volt gyanús, úgyhogy hagyták dolgozni. És persze azt is tudták közben, hogy Cipruson a Politikai Bizottság tagja volt. Időközben a ciprusi párt megint megkérdezte, hogy mi történik vele, és így békén hagyták. Politikailag békén hagyták, de nem is segítették. Az édesapám állandóan kérte, hogy hagyják szemsebészként dolgozni. És egy idő után elküldték egy kis kórházba, amelyet akkor alapítottak meg egy közeli kisvárosban, nem messze Taskenttől. Csircsik volt a kisváros neve. Édesapám alapította meg ennek a kis kórháznak a szemklinikáját. A kórház egy kis kolhozhoz tartozott. Ott lett szemsebész. Néhány éven belül ez a szemklinika a Szovjetunió egyik leghíresebb klinikája, és az édesapám a Szovjetunió talán első milliomosa lett. Megmondom hogyan. A szovjet szisztémában az volt a szabály, hogy mondjuk Csircsikben kötelessége volt azokat a betegeket ellátni, akik Csircsik körzetéből jöttek. Ha valaki Taskentből akart volna hozzá menni, azt édesapámnak nem volt kötelessége megoperálni. De az volt a gyakorlat ott is, hogy ha valamit akarsz valakitől – hiszen így volt ez Magyarországon is – akkor borítékkal kell menni. Édesapámat

a pénz nem érdekelte, de az emberek csak jöttek, és szépen kérték a doktort, hogy operáljon. S amikor elmentek, otthagyták a pénzes borítékot. És aztán egy pártkader jött a beteg édesanyjával, és még sokan és sokan. Mindenki tudta, hogy az orvosok Taskentben nem voltak jók, és hogy ez a görög orvos nagyon jó volt. És az édesapám nem akart pénzt ebből, de azért egy lakásra szüksége volt, és megmondta, hogy nincs hol laknia. „Természetesen adunk lakást.” Szóval adtak. Az első személykocsit Üzbegisztánban magánszemélyként az édesapám vette. Mert olyan sok pénze volt, hogy nem tudott vele mit csinálni. Mindenki hagyott nála pénzt, de nem lehetett mit venni a pénzből.

Közben Zahariadészt kizárták a Görög Kommunista Pártból. Ehhez az édesapámnak már semmi köze nem volt, mert ő lényegében, miután elhozta Albániából pártonkívüli munkás és orvos volt. De az üzbegisztáni szovjet vezetők elismerték, hogy az édesapám nagyon komoly szakember. Megszerették, már segítették, és nem zavarták semmiben. Már akkor is megjelent az a nagy formátumú képes magazin, a *Szovjetunió*. Ebben is megjelent egy nagy sztori Vasziliuról, a görög orvosról, aki csodákat mível, mert elment Odesszába, és dolgozott Filatovval, a híres szovjet szemsebésszel, aki az első transzplantációt végezte. Szóval egy ilyen híres személyiség lett mint orvos.

S nem is próbált hazamenni?

Nem tudott, nem engedték.

Föl sem merült?

Nem lehetett. Az elején azért, mert az oroszok nem engedték, és az ottani görög emigránsok, és később azért, mert az ango-

lok nem engedték. Mert közben Cipruson megkezdődött a harc az angolok ellen.²⁴ Az AKEL illegálitásba vonult, és az angolok nem akarták, hogy egy orvos, egy híres kommunista orvos a Szovjetunióból visszajöjjön Ciprusba, mert abból csak probléma lett volna. És az édesapám csak akkor tudott hazajönni, amikor Ciprus önálló lett, vagyis 1960-ban.

Hány éves volt akkor?

Akkor ötvenöt éves volt. És amikor ő hazajött, a *Daily Telegraph*-ban megjelent egy nagy cikk, amelyben azt írták, hogy Hruscsov küldte az édesapámat Ciprusra, hogy átvegye a hatalmat. Hiszen tudták, hogy az AKEL egyik vezető személyisége volt, tudták, hogy híres orvos volt a Szovjetunióban, de ők nem tudták, hogy az édesapám hogyan gondolkozott már akkor. Szóval azt gondolták, hogy azért ment haza Ciprusra, hogy átvegye a hatalmat. De az igazság az, hogy az édesapám egyike volt az első „peresztrojkaembereknek”²⁵, mert ő látta, hogy milyen valójában a helyzet a Szovjetunióban. Úgyhogy amikor visszajött Ciprusba, nem lépett be újra a politikai életbe. Mint orvos dolgozott, és megint óriási sikere volt. Megint túl sok pénzt keresett, amíg beteg nem lett, és azután néhány év múlva meghalt. Mert az ő élete nagyon nehéz volt. Viszonylag fiatalon halt meg, bár az édesanyám még fiatalabban halt meg. Ez volt a története az édesapámnak: egy ember, ideológus és idealista, ugyanakkor kitűnő orvos, aki szakmailag is nagyon sikeres volt. És négyszer vagy ötször a zéróról kezdett mindent előlről, és mindig kis vagyont teremtett, amit mindig ott kellett hagynia a közügyért, mert ezt az életet választotta.

Én a szüleimtől 1949. húsvétkor elváltam a baseli pályaudvaron, ahonnan visszautaztam Genfbe, ők pedig folytatták a nagy utazást. Októberig nem is tudtam, hogy élnek-e vagy meghal-

tak. Aztán valamikor kaptam egy levelet az édesanyámtól, és én válaszoltam neki. S ezzel helyreállt a kapcsolat, megindult a levelezés. Édesanyám Fehérvárcsurgón volt akkoriban a húgommal. De az édesapámról két évig azt sem tudtuk, hogy él-e vagy sem. Csak 1951-ben tudtuk meg, hogy él.

Közben a nagybátyámnak Bécsben mindenféle problémája támadt, és ennek következtében már nem tudott engem anyagilag segíteni, hogy folytatni tudjam a tanulmányaimat. Ugyanis felvettek az egyetem orvosi karára, és elismerték azt az egy évet, amit a genfi egyetemen hallgattam. De a tandíjra nem volt pénzem, és ezért 1950 januárja után nem tudtam tovább az előadásokra járni. Munkát nagyon nehezen lehetett kapni, és az 1949-es Bécs nem olyan volt, mint ma. Arra emlékszem, hogy két hónapon keresztül az összes pénz, ami a zsebemben volt, mondjuk 5 forint, ha volt, vagy valami ilyen nevetséges summa. Tehát nem tudtam ott maradni. Valamit kellett csinálni. Nem volt hová menni, nem volt senki Cipruson, aki segítsen. Úgyhogy írtam az édesanyámnak, és arra kértem, intézze el, hogy kapjak vízumot, és akkor Pestre megyek, és együtt leszünk, hát mi mást csinálhatnék. És aztán sok utánjárással megkaptam a magyar vízumot. Így 1950 januárjában elutaztam Bécsből, és Pestre mentem. Nagyon jól emlékszem erre a napra, mert én voltam az egyetlen utas a vonaton. Mert akkor kezdődött a hidegháború éppen, és szinte hihetetlen volt, hogy valaki nyugatról keletre utazzon. Elutaztam tehát Pestre.

És akkor a görögön kívül természetesen beszélt angolul...

Angolul tudtam, franciául tudtam, és németül is elég jól beszéltem, ahhoz képest, hogy csak hat hónapig voltam Bécsben, nem sokat. Ahogy megérkeztem Pestre, elküldtek a görög menekültek irodájába. Ez a Váci út elején volt. Ott azt mondták, hogy

menjek el az egyik görög partizánotthonba. Ez a Zugligetben volt, egy villamos végállomásánál, ott van egy kis dombocska, a tetején volt egy ilyen kolostorépület, vagy valamikor talán egy nagyon gazdag ember villája volt, már nem tudom pontosan. Ott fent akkor görög sebesültek voltak, partizánsebesültek.

Disznófő környékén.

Igen ott. És elküldtek engem is oda. Volt ott talán kétszáz sebesült partizán, akik Görögországból jöttek. Én orvostanhallgató voltam, és tudtam nyelveket, és ezek a partizánok semmilyen nyelvet nem beszéltek. Egy-két hét után közölték velem, hogy menjek oda segíteni. És ott kezdtem dolgozni mint tolmács. És jártam a különböző pesti kórházakba a görög sebesültekhez, hogy tolmácsoljak. Angolul vagy franciául, vagy németül. Magyarul nem tudtam természetesen. És közben mindenkinek mondtam, hogy én tanulni akarok, tanulni, tanulni, tanulni. Közben az édesanyám még mindig Fehérvárcturgón volt. Nem engedték meg, hogy vele éljek. Az édesanyámmal nem volt szabad élnem, és az édesapámról nem tudtam, hogy él-e vagy nem.

De miért nem engedték meg, hogy együtt éljen az édesanyjával?

Mert a görögök szerint az volt a rend, hogy te itt vagy, az édesanyád meg Fehérvárcturgón van. Mert azt mondta a párt, hogy ott van munka az édesanyád számára, neked meg itt kell lenni. Nem volt logika ezekben a dolgokban. Szóval az ideológia humanista volt, de a gyakorlati életben egyáltalán nem volt humanista a koncepció. Tehát ott voltam a sebesült partizánok között, és egész nap kísértem ezeket egyik kórházból a másikba. Ők csak görögül beszéltek, és kellett a tolmács. Én ugyan önként jelentkeztem, de ugyanakkor folyton mondtam a ve-

zetőknek, hogy én folytatni akarom a tanulmányaimat az egyetemen. És azt válaszolták, hogy tanulni nem lehet.

Néhány hónap múlva – 1950 nyarán – elhatározták, hogy megengedik a görög menekülteknek, hogy dolgozzanak. Hoztak egy párthatározatot, hogy az összes menekült, akár partizánok voltak, akár nem voltak partizánok, elmehet dolgozni. Mert elég sok görög jött Pestre, aki azután nem tudott továbbmenni. Elég sok értelmiségi. Újságírók, üzletemberek, akik mind önként jöttek. Mint ahogy az a spanyol polgárháború idején volt, mindenféle baloldali értelmiségi elment önkéntesnek. Azok, akik azután érkeztek, amikor már a határt lezárták Jugoszlávia felé, ott maradtak Pesten. Ezekből egy elég nagy kolónia lett. Egyébként Makrisz Agamemnon²⁶, a szobrász is így jött Pestre Párizsból mint önkéntes, hogy továbbmenjen Görögországba. De nem ment, ottmaradt, és aztán magyar szobrász lett.

Amikor megengedték a görögöknek, hogy dolgozhassanak, ez a „szabad” persze „muszájt” jelentett. És amikor megkérdezték, hogy mit akarok csinálni, és én azt válaszoltam, hogy tanulni akarok, akkor megmondták: „tanulni nem szabad, de dolgozni lehet.” Erre azt mondtam, rendben van, és elmentem dolgozni. Munkás lettem az Alumíniumáru-gyárban, Zuglóban, ma is így hívják. Mikor Pesten jártam két évvel ezelőtt, elmentem a gyárba, és találkoztam két-három munkással, akik még emlékeztek rám, mert nagyon aktív ember voltam, könnyen barátkoztam, és nagyon kedveltek. Úgyhogy akkor, 1950-ben, ősszel elmentem a gyárba, akkor, amikor bevezették ezt az átképzős rendszert. Szakmunkásokat akartak képezni gyorstalpáló módon. Én esztergályosnak jelentkeztem, és hat hónapos átképzős tanfolyam után esztergályos lettem, és esztergályosként is dolgoztam. Mindenféle emberrel lehetett találkozni a gyárban. Ez volt az az idő, amikor mindent államosítottak, még a kuplerájokat is bezárták. Akkor kezdték kitelepíteni az arisz-

tokráciát, vagy munkára kényszerítették őket. Úgyhogy ez a gyár tele volt arisztokrata nőkkal és kurvákkal, és ezenkívül is a legkülönbözőbb emberekkel. És velem – aki egy csinos fiatalember volt, aki azelőtt Nyugaton élt, akiről tudták, hogy ciprusi, vagyis angol állampolgár, és aki beszélt franciául is, németül is, angolul is, úgyhogy egy nagyon érdekes fiú volt – mindenki barátkozott. A kommunisták azért, mert én görög menekült voltam, az arisztokraták azért, mert angol állampolgár voltam, a kurvák azért, mert jóképű fiatalember voltam, és jól voltam öltözve, mert hoztam némi ruhát Nyugatról. Ez az egy év a gyárban őszintén, nagyon érdekes volt. Dolgoztam mint esztergályos, és jól ment a munka. És közben kezdtem segíteni a görögöket, tanítottam őket, hogy ők is szakmát tanuljanak.

1951 nyarán kihirdették a gyárakban, hogy ha valaki tovább akar tanulni, az jelentkezhet a munkáskáder-képzési program keretében. Én jelentkeztem a gyárban, hogy tanulhassak. De időközben a magyarországi életem hatására, ahol általános volt a lelkesedés, hogy felépítjük az új világot, és új társadalmat teremtünk, elhatároztam, hogy mégsem leszek orvos. Nem folytatom az orvosi tanulmányaimat, hanem a népgazdaság tervezésével fogok foglalkozni. Tervező akartam lenni, aki megtervezi az új világot. Ez volt az én elképzelésem. Közben megtudtam, hogy az édesapám él. Emlékszem, hogy írtam neki, és beszámoltam új terveimről: hogy nem fogom folytatni az orvosi tanulmányaimat, és hozzá akarok járulni az új világ építéséhez, és az egész emberiség számára akarok hasznos lenni, és ezért akarok tervező lenni. És emlékszem, hogy talán ez volt az egyetlen eset, amikor az édesapám nagyon megharagudott rám, és írt nekem egy nagyon mérges levelet: „Hát nem tudom, hogy mit fogsz csinálni az életeddel, de remélem, hogy ha neked sikerül mint közigazdásznak talán feleannyit csinálni, mint nekem mint orvosnak, akkor sokat fogsz adni a világnak.”

Ő már mindent tudott.

Igen. Jelentkeztem az egyetemre, és felvettek a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemre, a politikai gazdaságtan szakra 1951 őszén. Az évfolyamtársaim között volt Nagy András²⁷, aki az egyik legjobb barátom lett, és akit mindig nagyon szerettem és Zádor István²⁸, aki 1956 után elmenekült, és sajnos később öngyilkos lett Oxfordban. Ő volt a legjobb barátom. Teljesen egyformán gondolkodtunk, és együtt mentünk keresztül ezen a politikai válságon, fejlődésen. Pista, Nagy Andris és én voltunk a legszorosabban együtt. Rajtuk kívül persze sokan voltak még. Az egyetemen együtt mentünk keresztül, mint olyan sokan egész Magyarországon ezen a gondolkodási folyamaton. Az a folyamat, ami úgy kezdődött, hogy mi egy új, ideális világot akartunk teremteni. És lassan, lassan 1951-től 1953-ig felismertük, hogy a dolgok nem jól mennek, de nem értettük meg, hogy mi mindennek az oka.

Azután megkezdődtek a rehabilitációk, és akkor láttuk, hogy sok minden másképpen van, mint ahogy nekünk mondták. És azután a Rajk-per, a sok kérdés, mi volt Rajkkal, hogy gyilkos volt-e, vagy nem, és a többi. És 1956 októberében Rajk temetése volt a csúcspontja annak, hogy megértettük, hogy a párt nem az igazat mondja, hogy a párt hazudik. És az én véleményem szerint a magyar értelmiség számára – amely progresszív, antifasiszta értelmiség volt, amely a háború után párttag vagy párt-szimpatizáns lett – ez jelentette a Rubicont. Biztosan emlékszik a temetésre, amikor százezren voltunk ott. Ez volt – véleményem szerint – az a határvonal, amely után lehetett az embernek tudnia, hogy miről van szó. És ezzel és utána az '56-os forradalommal átléptük a Rubicont.

Ugyanakkor valamiféle kettős életem is volt. Mert az egyetemistákon kívül én együtt éltem a görög menekültekkel. Ugy-

hogy én két világban éltem. A görög menekültek világában és a fiatal magyar értelmiségiek világában. Akkor sok görög menekült egy régi dohánygyárban élt, ahol a görögöknek lakásokat alakítottak ki, a Kőbányai út környékén. És ott éltünk édesanyámmal és a húgommal, mert közben az édesanyámat kirúgták Fehérvárcsurgóról, mert azt gondolták, hogy túl „jobboldali” vagy túl liberális nézetei voltak. És feljött Pestre, és mint fogorvos próbált dolgozni. És sok nehézség után sikerült neki, hogy elismerjék a fogorvosi diplomáját. És akkor a húgom beiratkozott a Gorkij iskolába. A Gorkij iskola akkor a pártelitnek volt az iskolája, de mint görög menekültnek azért neki is itt volt a helye. De a diákokthonukban kellett lagnia, és megint külön került a családtól.

És azután, valamikor 1953-ban a görögök közölték, hogy el lehet kezdeni a családok összehozását. Mert ahogy a partizánharc befejeződött, a különböző családok szétszakadtak. A feleség itt volt, a férj egy másik országban, a gyerek megint egy másikban. És akkoriban kezdték mondani, hogy a családokat egyesíteni kell. De elsősorban a feleségeket akarták a férjükhöz vinni, a gyerekeket nem annyira. De az édesanyám nem akart a Szovjetunióba költözni. De én úgy gondoltam, hogy neki jobb lesz, hogyha az édesapámhoz megy, és így valamikor, azt hiszem, 1953-ban az édesanyám elutazott Magyarországról, hogy találkozzon az édesapámmal a Szovjetunióban. És én Pesten maradtam, kettesben a húgommal. A húgom egy nagy – hogy mondjam, nem forradalmár, hanem rebellis – lázadó volt. Nem akart tanulni. Nem járt rendszeren az iskolába, és állandóan problémát okozott. És aztán valamikor megpróbált elmenni az országból. Ez 1955-ben lehetett. Járt Magyarországon egy görög sportolóküldöttség. A húgom megismerkedett egy sportolóval, azt hitte, hogy megszerette, és a férfi megpróbálta a vonaton kicsempészni őt az országból. És a határon megtalálták a pad

alatt, és letartóztatták. Visszahozták Pestre, és kijöttek hozzám az egyetemre. Elmondták, hogyan történt. Hát én mit csinálhattam? Nem akarták őt becsukni, mondták, hogy minek. Megértették, hogy ő egy tizenhat éves kislány, aki lázad. Kalandot keresett. Nem tudtam mit csinálni, de mégis félttem, hogy becsukják. Ha nem is börtönbe, hanem valamilyen javítóintézetbe. Hát felhívtam az édesapámat, és megmondtam neki, hogy mi történt, és megkérdeztem, hogy mit csináljak. Közben az édesapám, mint már elmondtam, nagyon híres orvos lett odakint. Akkor ő megkereste a párttitkárt Üzbegisztánban, és elmonda neki, hogy problémái vannak a kislányával. És ez a párttitkár huszonnégy óra alatt elintézte neki, hogy apám Pestre jöhessen. Kapott vízumot, idejött, és elvitte a hűgomat a Szovjetunióba. Úgyhogy egyedül maradtam.

A kislány – gondolom – nem nagyon örült.

De, örült, mert a családjához ment. És tudta, hogy ha Pesten marad, talán még javítóintézetbe is kerül. Elutazott a Szovjetunióba, aztán ott beiratkozott az egyetemre, és színházi rendezőnek tanult. Nagyon sikeresen fejezte be a tanulmányait. Egyébként mostanában visszament Oroszországba egy görög tragédiát rendezni az egyik színházba.

És hol él különben?

Itt Cipruson. Most két nappal ezelőtt utazott el. Egyébként nagyon jól beszél magyarul, jobban, mint én, mert ő fiatalabb volt akkor Magyarországon. És ugyanakkor nagyon jól beszél oroszul is.

Tehát nekem megvolt a kettős életem. De volt egy harmadik és egy negyedik életem is, mert ugyanakkor dolgoztam a Magyar

Rádióban a görög szekciónál mint hírbemondó. Mert csak kevesen beszéltek jól görögül, és nekem elég jó hangom is volt rádiószempontból. És ugyanakkor görög munkásokat szakmára is tanítottam, esztergályosokká képeztem őket – az Elzett Zár- és Lakatgyárban dolgoztam. Tehát voltam diák, a Rádióban bemondó, és ugyanakkor szakmunkásoktató is. És mind a háromért fizetést kaptam. Mint külföldi diáknak, azt hiszem, valamivel magasabb ösztöndíjat fizettek, 500 forintot kaptam akkor, amikor a magyar diákoknak 150 vagy 180 forint járt, azt hiszem. Ezenkívül kaptam körülbelül 200 vagy 300 forintot mint szakmunkásoktató, de nem mentem be mindennap az Elzett Zár- és Lakatgyárba. És mint bemondó is kerestem körülbelül 300 vagy 400 forintot. Akkor biztosan a leggazdagabb diák voltam az egyetemen. Ebből a szempontból nagyon jó életem volt: színházba jártam, jó éttermekben ettem, és a többi. És közben – mivel a Magyar Rádióban dolgoztam, és bemehettem oda bármikor – mindenkit megismertem. Értelmiségieket, színésznőket és így tovább. Szóval nagyon befutottam a magyar, a pesti elit életébe.

De közben attól függetlenül, hogy jól éltem, hogy több pénzt kerestem, mint a többiek, azért az a folyamat, hogy az ember kérdéseket tett fel magának és a barátainak, és tanulni akart, az tovább folytatódott. Hallottuk, hogy Lukácsnak²⁹ vannak szemínáriumai, és aztán kezdtem járni oda, és két éven keresztül hallgattam Lukácsot a logikáról és a dialektikáról. Heller Ágnes³⁰ akkor tanársegéd volt Lukács mellett, és elég jól összebarátkoztunk Heller Ágnessel, aki azt hiszem, később Ausztráliába emigrált. Nagyon okos nő, nagyon szerettem akkor. De nem láttam őt '56 után. Sok könyvét megvettem.

Akkor hogy látta a közgazdaság-tudományi egyetemet, és ma hogy látja visszatekintve? Mindazt, amit tanultunk, a tanárokat, a légkört.

A közgazdaság-tudományi egyetem akkor egy nagyon furcsa képződmény volt. Mert voltak ott olyan emberek, mint Pach Zsigmond Pál³¹, aki egy csodálatos ember volt, és akit nagyon tiszteltem. Egy ilyen igazi régi polgári professzor volt. És szívesen jártam hozzá. Ott volt Nagy Tamás³², aki akkor olyan rigid marxista professzor volt, de azért később reformista lett. Volt ott egy ilyen öreg pártkader, a nemzetközi tanszék akkori vezetője, a Haász bácsi³³, aki egy régi kommunista volt. És ott tanított Nagy Imre³⁴ is.

Nagy Imrét hallgatta?

Hogyne, hogyne. Nem hallgattam folyamatosan, de amikor bejött a mezőgazdasági tanszékre, az engem érdekelt. És ott volt a gazdasági matematika professzora, aki nagyon kedves ember volt, Huszár Géza³⁵, aki még a régi egyetemről maradt ott. És volt még egy másik jó barátom, aki sokáig volt börtönben, de nem volt professzor, hanem olyan tanácsadóféle, és nagyon sok évet bent volt. Aztán kibernetikával kezdett foglalkozni elég jó színvonalon. Ádám Györgynek³⁶ hívták. Ő börtönben volt, és a szabadulása után megjelent a nemzetközi tanszéken. És akkor megismerkedtünk. És azután újra becsukták.

Régen meghalt szegény.

Közben az volt a szerencsém, hogy mint külföldinek, megengedték, hogy az úgynevezett titkos könyvtárban is olvashassak. Tudja, melyik könyvtárról beszélek? Az a két szoba, amely ott volt a nagy könyvtár mellett, és ahová csak a tanárok és tanársegédek léphettek be. A diákoknak nem volt szabad. De néhány diáknak megengedték, és az egyik köztük én voltam. És mivel tudtam jól angolul is, franciául és németül, ezért én sok mindent elolvastam.

Nem tudom, hogy olvasta-e az Umberto Ecónak, az olasz írónak azt a híres regényét a kolostorról, amelyből a filmet is csinálták.³⁷ Hát ennek a könyvnek a lényege az, hogy van egy titkos könyvtár, és körülötte különböző gyilkosságok történnek. Mert a könyvtárosnak „veszélyes” könyvei vannak, amelyeket az embereknek, akik kint élnek, nem szabad megismerniük. És amikor olvastam ezt a könyvet, eszembe jutott ez a titkos könyvtár a mi egyetemünkön, ahol el lehetett érni az igazságot a külföldi újságokon keresztül. Néhány angol nyelvű újságot, köztük a *The Timest*, a *Neue Zürcher Zeitung*ot és a jugoszláv lapokat. És én sok mindent elolvastam, és akkor elmeséltem a barátaimnak. És ezen keresztül értettük meg, hogy a jugoszlávok nem árulók, és még sok minden mást is. Kint elolvastam a *Szabad Népet*, és bementem ebbe a zárt könyvtárba, és elolvastam a *The Timest*. És az elején nem hittem, amit a *The Times* és a *Le Monde* írt, és csak azt hittem, amit a *Szabad Népb*en olvastam. És a végére megfordult: elhittem, amit a *The Times* és a *Le Monde* írt, és nem hittem a *Szabad Népb*nek. De ez mondjuk csak 1955-től igaz. Azután eljött az idő, amikor a Petőfi Kör megalakult. Én egyik alapító tagja voltam a Petőfi Körnek. Jól emlékszem azokra a nagy vitákra, amelyek a nagy teremben az egyetemen zajlottak.

Még mielőtt elérkezünk 1956-hoz. Az 1953-as év ugye Magyarországon két eseménnyel jellemezhető: meghalt Sztálin, és néhány hónap múlva jött a Nagy Imre-kormány. Mint politizáló ember ezt hogyan élte meg?

Sztálin halála számunkra akkor óriási veszteségnek látszott. Megsiratam, természetesen. Ugyanúgy, mint több százezer ember. De a Nagy Imre-kormány nem sokat jelentett akkor. Azt mondhatnám, hogy az igazi esemény számunkra a XX. kongresszus volt, 1956 februárjában.³⁸ Azt mondhatnám, hogy a véleményem sze-

rint az igazi ébredés Sztálin halála után következett be, amikor az orvosokat kiengedték.³⁹ Ez volt az első esemény, amelynek az eredménye az volt, hogy kezdtük mondogatni, hogy talán mégsem volt minden százszázalékosan korrekt a különböző perekkel. Mert mondhatom, hogy az egész kommunista mozgalom történetében, amit mi az egyetemen természetesen tanultunk, a legfurcsább számomra, mint gondolkodó ember számára, a harmincas évek szovjet pereit voltak. És elég sok könyvet olvastam erről. Olvastam Arthur Koestler *Darkness at Noon* című regényét.⁴⁰

Hogyhogy? Azt csak úgy lehetett olvasni?

Megkaptam, már nem emlékszem, hogy melyik barátom hozta. De nem hittem a könyvnek. Amikor az orvosokat kiengedték, akkor kezdtem el gondolkodni, hogy talán mégsem így vannak a dolgok. De nagyon jól emlékszem, hogy számomra a jugoszlávok jelentették a legelső lökést. Ők segítették ezeket a kérdéseket feltenni. Volt az az elméleti újságjuk, amelyben Kardelj⁴¹ is sokat írt, és a többi jugoszláv teoretikus, és amely ebben az időben kritizálta a Szovjetuniót. Ez egy jugoszláv elméleti folyóirat volt, és Kardelj ebben írta az első tanulmányát arról, hogy a szocializmus és a kapitalizmus együtt és egymás irányába fog fejlődni, vagyis már írt a konvergenciaelmületről.⁴² A jugoszlávok és Lukács György voltak abban az időben rám a legnagyobb hatással. Ilyenféleképpen kezdtem gondolkodni és spekulálni, hogy valami nem megy jól, hogy talán nem így vannak a dolgok, és a többi. És azután egyre többet beszélgettünk a barátaimmal, és egyre többet tettük fel a kérdést, hogy miért van ez így, és miért van az úgy.

Kik voltak ezek a barátok? Nagy Andrászt említette, Zádor Istvánt, Kornait.

Kornait később ismertem meg, 1956 második felében, amikor a Közgazdaság-tudományi Intézetben kezdtem dolgozni, mert Kornaival nem jártam együtt az egyetemre. Sok barátom volt, például jó barátom volt Szeckő Tamás⁴³, Szentés Tamás⁴⁴, Simai Mihály⁴⁵, bár ővele nem sokat beszéltem ezekről a problémáimról. De az volt a szerencsém, hogy én mindig tudtam, kivel lehet beszélni, és kivel nem. Szóval voltak emberek, akikkel csak ultiztam. Például a tervtanszéken volt akkor egy jó ultizó társaság, akikkel én jóban voltam. És ugyanakkor volt egy ilyen nem reformtársaság, és azokkal is elég jóban voltam, és voltak igazi barátaim, akikkel nyíltan beszélünk.

Egy nagyon komoly esemény történt akkor, amely nagyon befolyásolta a pártba és a kommunizmusba vetett hitemet, és ez a Zádor Pistával történtek. Talán tudja, hogy Zádort valamikor kizárták a pártból az egyetemen. Pista az egyik legkomolyabb ember volt az egyetemen, és biztos vagyok abban, hogy ha Pista életben maradt volna, akkor híres professzor vagy az ország egyik vezető embere lenne. És az egyetemen, azt hiszem, DISZ-titkárféle volt, és nagyon lelkes fiú. És valamikor hirtelen meghallottuk, hogy probléma van vele, baj van vele. És aztán pártfegyelmit kapott, és kizárták a pártból, mert hazudott a pártnak. És mit hazudott? Azt, hogy nem mondta meg az igazságot, hogy ő nem egy kispolgár fia, hanem egy nagyobb polgárnak. És kiderült, hogy Pista lényegében „osztályellenség” és nem „osztálybarát”. Kizárták a pártból, de nem zárták ki az egyetemről. Akkor én sokat beszélgettem vele. Az elején még azt kérdeztem tőle, hogy „Te Pista, igazán hazudtál a pártnak?” Mert hazudni a pártnak akkor nagyon nagy bűn volt. És Pista mondta: „Hát nem hazudtam, hanem nem mondtam meg mindent, önvédelemből.” És én, mivel nagyon szerettem Pistát, elkezdtem gondolkodni, hát hogyan lehetséges, hogy a párt egy ilyen embert ezért kizárjon, amikor én tudom, hogy mennyire becsületes, és

mennyire ott van a helye. És számomra ennek nagyon nagy hatása volt. 1955-ben lehetett ez.

Most mire emlékszem a Petőfi Körből? Mondjuk arra, hogy tizenkét vagy tizennyolc hónappal a forradalom előtt az egyetemen állandóan vitatkoztak, arról, hogy miért van ez, miért volt az, hogy talán akkor sok minden más sem igaz. És az orvosok után rövidesen másokat is rehabilitáltak. Beszélgettünk az egyetemen, vitatkoztunk, kérdéseket tettünk fel, és aztán hirtelen megjelent a Petőfi Kör. Nem emlékszem pontosan, hogy hogyan történt a megalapítása, csak azt tudom, hogy részt vettem benne. És részt vettünk néhány Petőfi körű vitán is. A közgazdasági vitán is ott voltam, ahol Nagy Tamás szerepelt, most is emlékszem erre a vitára.⁴⁶ Csak szubjektíven tudok rá emlékezni. Ha most becsukom a szemem, látom azt a nagy auditóriumot, ahogy Nagy Tamás ült. Semmire sem emlékszem abból, hogy mi volt a vita lényege. De arra emlékszem, hogy ez olyan vita volt, amelyen keresztül megpróbáltunk az igazsághoz eljutni. És aztán volt egy másik vita, két vagy három hét múlva. És aztán volt egy párthatározat ellenünk.⁴⁷ És ezt természetesen nem fogadtam el, mondtam is, hogy hülyeség, hát tudtam, hogy semmi ellenforradalmi vagy semmi negatív nem volt ebben. Egyébként azt hiszem, hogy Hollós Ervinnek köze volt ehhez. Akkor ő DISZ-titkár volt, és megpróbálta a Petőfi Kört a DISZ-nek teljesen alárendelni, de ez nem sikerült neki. De nem emlékszem már a részletekre. És a Lukács-vitán is ott voltam persze.⁴⁸

Közben Fekete Sándorral is összebarátkoztam, aki akkor a *Szabad Nép* főmunkatársa volt. És együtt jártunk a Magyar Újságírók Szövetségébe. Szóval nemcsak egyetemi körökkel érintkeztem, hanem egyetemen kívüliekkel is. És amikor kitört a forradalom – de hiszen ezt nagyon jól tudja –, senki sem tudta, hogy forradalom lesz.

Számomra az egyik legtragikusabb momentum az volt, amikor ott voltunk a Rádió épülete előtt, és elkezdtek lövöldözni. Mert erre senki sem számított. Azután az egyik lelelkesítőbb momentum az volt, amikor ott, az Országház előtt a katonák barátkoztak a tüntetőkkel.⁴⁹ És azt láttuk, amit Moszkvában láttunk most a közelmúltban.⁵⁰ Teljesen hasonló volt. És emlékszem arra, hogy folyton ott beszélgettünk a különböző kávéházakban, a Váci utcában: lehet, hogy jönnek vagy lehet, hogy nem jönnek vissza az oroszok. Megmondhatom, hogy én azok közé tartoztam, akik úgy vélték, hogy a forradalom nem fog folytatódni, hogy az oroszok be fognak avatkozni. Szóval nem tudtam elhinni, hogy megengedik, hogy így menjen tovább. Bár ezt nem akartuk logikusan megérteni, szentimentálisak voltunk. De logikusan láttam, hogy valami fog történni. De ettől függetlenül, akkor, amikor bejöttek, nem vártuk őket. És az alatt a négy-öt nap alatt, amíg a harc tartott, állandóan az utcákon voltam. Nem vettem fegyvert a kezembem, azért, mert nem nagyon hittem a sikerben. De egyik jó barátom az Eötvös Loránd Tudományegyetemről ott harcolt, és én néha vele tartottam. De állandóan az utcán voltam, és ma sem tudom, hogy miért nem sikerült engem megölni. Mert én mindenhol ott voltam, ahol valami történt.

Hol lakott akkor?

Ugyanott, a Sörház utca 6-ban laktam 1952-től vagy 1953-tól albérletben. Szentés Tamás felesége orvos volt, Pappnak hívták a leánykori nevén. Ők éltek a második emeleten. Egy régi polgári család, három csinos lánnyal. Ők voltak a második emeleten, és én a harmadikon, egy emelettel feljebb laktam albérletben, egy régi vámtisztviselő családjánál. Igazi régi magyar kispolgári család volt.

Egyébként a másik jó barátom Szecső Tamás volt, aki most az MEMRB⁵¹ International magyar irodájának az igazgatója. Ez egy piackutató cég, én alapítottam, de most, hogy köztársasági elnök vagyok, nem foglalkozom a cég ügyeivel. Ez egy „szocialista” elvek alapján működő vállalat, amelyet a munkatársaim vezetnek, és ők osztják el a profitot a munkatársak között. Ők határozták el két évvel ezelőtt, amikor megkezdődtek a változások, hogy piackutató vállalatokat hozzunk létre a különböző kelet-európai országokban, annak érdekében, hogy segíteni tudjunk az ügyfeleinknek, a különböző multinacionális vállalatoknak, hogy elősegítsük a tudományos és tőkebefektetéseket az ottani országokban. És így Budapesten és minden kelet-európai országban létesítettünk irodát.

Vissza szeretnék térni arra, hogy október 23-át hogyan élte meg ideológiailag, illetve lelkileg? Hogyan fogadta, hogy október 23-án kitört a forradalom? Nem csak mint magyar diák vagy magyarországi diák – ez mindegy –, hanem mint görög, mint ciprusi, egy olyan évben, amikor Cipruson is – ahogy azt ugye semlegesén szokás mondani – „események” voltak.

Először is azt kell mondanom, hogy én akkor, abban az időben természetesen görögnek éreztem magam, de ugyanakkor nagyon magyarnak is. Teljesen azonosítottam magam a magyar néppel, Magyarországgal. És lényegében miről volt szó egész '56 folyamán? Az a légkör, amelyben éltünk és vitatkoztunk és gondolkoztunk akkor, azt mondhatnám, hogy nagyon lelkes és optimista légkör volt. Mi azt gondoltuk, hogy lehetséges azt az új világot elérni, amelyet az ember fel akart építeni. Azt hittük, hogy lehetőség van egy újabb kezdetre. És ez alapozta meg ezt a lelkesedést. Természetesen, ahogyan visszaemlékszem, az én

értelmiségi barátaim közül senki sem tudta pontosan, hogy ez mit jelent. Csak azt tudtuk, hogy az embernek szabadnak kell lennie, hogy igazi demokráciát akarunk és a többi. Mindig szocializmusról beszéltünk, humánus szocializmusról, de rendőrség nélkül, ÁVH nélkül, szabad gondolkodással. És emlékszem, mennyire izgatottak voltunk, amikor október 23-a előtt néhány nappal, vasárnap, ott voltunk az újságíróklubban, és hallottuk a lengyel híreket. Lengyelországban megkezdődtek az események,⁵² és jött Gomulka⁵³. Ott az újságíróklubban különleges atmoszféra volt, amikor meghallottuk a híreket, hogy Lengyelországban valami történik. Akkor az ember igazán boldognak érezte magát. És amikor október 23-a eljött, hát én senkit sem ismertem, aki azt gondolta volna, hogy forradalmat csinál. Én azt láttam, hogy az emberek tüntetésre indultak el. És az események spontán úgy fejlődtek, hogy – véleményem szerint – semmi sem volt megtervezve. Ha valakinek, hát Nagy Imrének a fejében biztosan nem voltak tervek, – nem tudom, ki tekinthető a forradalom vezetőjének, nem volt ilyen ember – de senki sem tudta megmondani azon a kedden – ugye kedden volt? –, hogy mi fog történni jövő kedden. Biztos, hogy senki nem tudta, senki nem tervezte. De általános volt a lelkesedés, azután az események ott a Rádió előtt, és aztán Gerő megbukott,⁵⁴ azt hiszem, két nap múlva. Érdekes, hogy még mindig milyen jól emlékszem, mert azok nagyon impresszionáló napok voltak.

Fantasztikus, hogy emlékezik, hogy kedd volt akkor. Mert Magyarországon egy bizonyos nemzedéknek a kedd október 23-át jelent. Nem lehet eltéveszteni.

Nem lehet eltéveszteni, én is úgy érzem. Úgyhogy, amikor Gerő megbukott, reméltük, hogy most majd lesz valami. Akkor

már Nagy Imre is bent volt a vezetésben. Azóta is a legkülönbözőbb helyeken és most az újszerű politikai életemben is, amikor megkérdezik, hogy hogyan lehetséges, hogy nem követtem el sok hibát, én azt szoktam válaszolni: „Azért, mert én egy nagyon jó egyetemre jártam, a magyar forradalom egyetemére.” Azt szoktam mondani, hogy a forradalom nagy tanulság volt abból a szempontból, hogy ha az embernek nincs bátorsága, merészsége ahhoz, hogy elhatározza ma, hogy mit kell csinálni, még akkor is, hogyha ez nem olyan kellemes, vagy nem olyan könnyű, akkor holnap, ha ugyanazt a dolgot határozza el, talán már késő lesz. És Magyarországon ennek az egy hétnek vagy tíz napnak – véleményem szerint – az egyik legérdekesebb jellemzője, tanulsága az volt, hogy mindig volt egy vagy két nap differencia, amely aközött az időpont között volt, amikor a határozatot meg kellett volna hozni és aközött, amikor a határozatot végre meghozták. És mindig ez az egy vagy két nap differencia volt nagyon kritikus. És ez az én fiatal lelkemben nagyon fontos tanulságként maradt meg. Hogy az embernek muszáj bátornak lennie, amikor valamilyen nehéz helyzet előtt áll. Abban a pillanatban kell határozni, és nem kell elhalasztani egy-két napra, mert egy-két nap után már talán túl késő lesz. Most így emlékszem vissza erre, bár sok évig nem gondolkoztam ezen.

Azt hiszem, csütörtök volt, amikor ott voltunk az Országház előtt, és lőttek. Szóval azért volt nehézség, de úgy éreztük, hogy előre megyünk. És van remény, és sikerülni fog.

Tebát ezen a csütörtöki vérengzésen jelen volt a tüntetők között?

Igen, igen, ott voltam. És nagyon szerencsés voltam, hogy életben maradtam. Azután néhány nap múlva volt egy pillanat, egy

időszak, amikor úgy éreztük, hogy az új kormány elveszítette a kontrollt az események felett. Mármost az új kormány, a Nagy Imréé. És hogy nem tudott választ adni a tömegek, a nép követeléseire, és nem tudja megoldani a különböző problémákat. Ezeket a napokat már a forradalom második időszakának nevezném, amikor kezdtünk izgulni, hogy a dolgok talán mégsem fognak sikerülni, talán valami fog történni, és talán a szovjetek be fognak avatkozni. Szóval ez már nem volt boldog időszak.

Kikkel beszélgetett, kikkel gondolkozott együtt?

Részben ugyanazzal az értelmiségi társasággal, az újságírókkal, az egyetemi kollégákkal és a Petőfi körü barátokkal és néhány más közgazdásszal. És összevissza mindenféle emberrel, akit ismertem. És persze görögökkel, görög menekültekkel. De nem szervezett módon. Nem létezett valamilyen csoport, amelynek tagja lehettünk volna, és mindig ugyanaz az öt ember beszélgetett volna. És arra nagyon jól emlékszem, hogy sok időt töltöttem az egyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Lukács-tanszéken, mert ott volt a Heller Ágnes és a többiek. Az újságíróklubba is eljártam, és a kávéházakba ott, a Váci utcában.

És az október 23-ai tüntetésen részt vett?

Igen, igen. És aztán bementem a Rádióba, mert nekem volt belépőm mint görög bemondónak. De nem maradtam sokáig, csak bementem és elmentem. Ott voltam, amikor kezdtek lövöldözni, és aztán elmentem. Szóval nem volt értelme, hogy abban részt vegyek. És úgy vélekedtem, hogy nincs sok értelme ennek, hát a tüntetésnek nem az volt a célja, hogy elfoglaljuk a Rádiót.

És mint görög, mint ciprusi, hogyan érzett?

Görögnek éreztem magam, aki Cipruson született, ahogy a többi görög is egy más görög szigeten vagy városban született. De ezekben a napokban univerzális ember voltam ott a magyaroknál. Én a forradalmat nem magyar eseményként éltem át, hanem mint harcot a diktatúra ellen, a represszió ellen, az igazságtalanság ellen. És mint humánus kötelességet. A forradalmakban a résztvevők nem egy bizonyos személy ellen fordulnak, hanem egy bizonyos ideológia ellen vagy egy bizonyos rendszer ellen.

A görög emigrációval tehát nem is volt kapcsolata azokban a napokban?

De, azért természetesen találkoztam velük. De a görög emigrációban csak kevesen voltak, akik megértették, hogy mi történik. Mondjuk a hatezer emberből csak legfeljebb tíz vagy száz értette meg. A többiek azt gondolták, hogy itt ellenforradalom van. Mert ezek egyszerű emberek voltak, partizánok, akik nem is nagyon beszéltek magyarul. Csak annyit beszéltek magyarul, hogy megértessék magukat a mindennapi életben. Szóval nem tudták, hogy miről volt szó. És még az egyetemi diákok közt, a görög diákok közt is nagyon kevesen voltak olyanok, akik értették a helyzetet. Mert a legtöbben önmaguk között éltek. Csak én és egy másik barátom – Dimitrij Tzortzisznak hívták – barátkoztunk magyarokkal. Ő akkor a közgazdaság-tudományi egyetem hallgatója volt, és később Párizsban telepedett le. És mi teljesen a magyarok között éltünk, magyarként viselkedtünk. De én tartottam a kapcsolatot a görögökkel, és próbáltam megmagyarázni nekik, hogy miről van szó. Néhányan megértették, de a legtöbben nem.

Ebben a forradalomban mindenki aktív volt, és ugyanakkor senki sem volt aktív, mert senki sem volt vezető. Az egész spon-

tánul zajlott. Például Zádor Pista az elején velünk volt Pesten, együtt voltunk, aztán leutazott Győrbe. És azután olvastam, hogy ő volt a forradalom egyik vezetője. Ami nem igaz. Amikor Pista Győrbe ment, nem azért ment, hogy valamit vezessen, hanem mivel nagyon aktív ember volt, ott próbált valamit tenni.

Igen. Már említette, hogy a második szovjet beavatkozástól mindenki félt, de reméltük, remélték, hogy ez nem következik be. S vasárnap reggel, november 4-én mégis bekövetkezett. Hol volt akkor?

A Sörház utcai lakásomon. Elmondom, mi történt. Ez a görög barátom, Dimitrij Tzortzis nálam volt, amikor a tankok megindultak, mert ő valahogy megtudta, hogy jönni fognak. Ő eljött hozzám, és azt mondta, hogy jönnek a tankok. Úgyhogy mi lényegében vártuk a tankokat.

Hány órákor jött a barátja?

Talán egy vagy két órával a tankok előtt.

Éjjel?

Éjjel, igen.

S honnan tudta?

Hát volt – hogy mondjam – egy ilyen megérzése. Együtt voltunk egész este, és arról beszélgettünk, hogy talán jönnek, talán nem. Amikor eljött hozzám, azt mondta: „Azt hiszem, hogy valami lesz.” És aztán hamarosan meghallottuk a tankokat, mert a tankok a Szabadság hídról vonultak a Tolbuhin körút felé.

A Tolbuhin körúton mentek, és hallottuk a lármájukat, a Sörház utca nincs onnan messze. Úgyhogy hallottuk a háborús zajokat, és akkor otthon maradtunk. De azt hiszem, már ugyanazon a napon délután kimentünk az utcára, és megnéztük, hogy mi történik.

S mi volt az első reakciónk?

Nehéz elmondani. El tudja képzelni, hogy hogy érzi az ember magát, amikor kiesik az ablakból, és zuhan lefelé?

Légüres térbe, vákuumba kerül?

Nem, nem a vákuum a lényeg. Ez olyan érzés, hogy az ember mindent elveszít, hogy úgy érzi, hogy ez sohasem fordulhatna elő vele. Mit gondolhat az ember, aki véletlenül leesik mondjuk a huszadik emeletről? Hasonló érzés volt. Hogy minden tönkremegy. Hogy minden, amiről álmotunk, amire gondoltunk, amiben hittünk, elveszett. Óriási volt a veszteség, és nagyon nagy a szomorúság. Mintha az ember az édesapját, az édesanyját és a testvérét elveszítené egy pillanat alatt. És még azt sem tudja, hogy mi lesz vele a következő napon. Lelövik? Üresség, egy nagy üresség támadt.

És mit csinált ezután, 1956 végén, 1957 elején?

Lényegében semmit sem csináltunk. Tudtuk, hogy sztrájkok voltak, senki sem dolgozott, és az én barátaim közt mindenki úgy viselkedett, mintha agyonütötték volna. Úgy jártak, mintha nem tudnák, hogy hová mennek, hol vannak, mit csinálnak. Jól emlékszem arra, hogy ebben a két hónapban én nem tudtam egy könyvet elolvasni, egy újságot végigolvasni. Amikor megie-

lentek az újságok, láttam a lapokat, de nem jelentett semmit. Beszélgettünk, de olyan dolgokról, amihez nem volt semmi közünk. Allandóan a barátaimmal voltam, Fekete Sándorral, Kornaival, Nagy Andrással és a feleségeikkel, és beszélgettünk: mi történt, mi nem ment jól, mi volt a hiba, hol volt a hiba. De ennek nem volt semmi szervezett formája. Arra jól emlékszem, hogy körülbelül egy hónap múlva kezdtünk találkozni különböző lakásokban is. Ez volt az az idő, amikor elkezdtem bridzselni tanulni Kornai János lakásában, Kornaival és Kende Péterrel⁵⁵ és a feleségekkel. Kornai felesége, Laky Teri⁵⁶ volt a háziasszony, nagyon szerettem a Terit. Én hozzájuk mindig hívás nélkül jártam. Volt néhány lakás, volt néhány barát, akikhez jártam. Vagy jártunk a különböző kávéházakba ott, a Váci utca környékén. Ha emlékszik rá, akkor nem volt szabad alkoholt fogyasztani. De azért alkoholt lehetett venni, úgy, hogy egy feketét rendeltünk, és fekete helyett rumot hoztak nekünk. És akkor kávéházakba jártunk, és ittunk, és beszélgettünk. Akkor még nőzni is csak azért jártunk, hogy az ember valamit csináljon. De biztosan nem dolgoztam. Minimum három hónapig nem csináltam abszolút semmit.

Akkor már elvégezte az egyetemet, diplomás volt?

Igen, már 1955 nyarán. Akkor az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében voltam mint aspiráns és tudományos munkatárs.

Kinek az osztályán?

A nemzetközi osztályon, Göncöl György⁵⁷ osztályán. De az én aspiránsvezetőm Friss István⁵⁸ volt. De nagyon keveset találkoztam vele, évente talán kétszer. Nagyon hideg ember volt, nem

volt lelke. Bejártunk az intézetbe, de semmit sem csináltunk. Egyébként a Tervhivatalban is sok barátom volt abban az időben.

Az intézet akkor még a Nádor utcában volt?

Igen. Az intézet menzája együtt volt a Tervhivatal menzájával, úgyhogy együtt ettünk a tervhivataliakkal, és ettől az időtől fogva mindenkit megismertem, és sokakkal összebarátkoztam.

Mi volt a témája a disszertációjának?

Az állami beavatkozás Angliában. Ez egy teljesen „tőkés” téma volt. Én választottam ezt a témát, hogy megértssem, hogy miről van szó. Akkor ezt államkapitalizmusnak hívták, akkor ez a kifejezés volt divatban, azóta elfeledték. Lényegében én azzal foglalkoztam, hogy megértssem, hogyan működik a piaci mechanizmus, és hogyan befolyásolja az állam a különböző intézményein keresztül a piacot és a gazdasági fejlődést, különösen a költségvetésen és a kamatláb-szabályozáson keresztül.

Ezt akkor megengedték már?

Ezt engedték, mert én az egyetem befejezése után aspiráns lettem, és az intézetben kezdtem dolgozni. És az intézetben a Nemzetközi Osztályon ez volt az egyik téma: Az állami beavatkozás eszközei. Ez az államkapitalizmusnak egy formája. Ez a téma abszolút legális téma volt, és számomra is nagyon érdekes volt, mert megértettem, hogyan működik a piaci mechanizmus. És ez a téma tette lehetővé és igazolta azt, hogy elutazhassam Angliába.

Megvédte a disszertációt?

A disszertációt megvédtem, még Magyarországon, úgyhogy magyar kandidátus vagyok. A disszertációt mindig is meg akartam védeni. Az történt, hogy 1957 januárjában vagy februárban elutaztam Magyarországról, akkor vittem ki a Hungaricust. Azt mondtam az intézetben, hogy nekem muszáj kimenni Angliába, mert nem tudom a munkámat befejezni anélkül, hogy ne menjek oda. Ők persze azt hitték, hogy én elmegyek, és soha nem jövök vissza. Mert a forradalom után én bementem az angol követségre.

Bement az angol követségre, és kért angol útlevelet? Akkor már nem volt angol útlevele?

Már nem volt. Amikor Magyarországra jöttem, még megvolt, de a görögök Magyarországon elvették tőlem, és 1956-ban már nem volt útvelem. Úgyhogy bementem az angol követségre, és bejelentettem, hogy én angol állampolgár vagyok, és kérek útlevelet. És a követségen persze nem hittek nekem. Akkor be kellett mutatnom különböző okmányokat Ciprusról, hogy én ciprusi vagyok. Amikor megtalálták az irataimat, és megállapították, hogy igazán ciprusi vagyok, és valamikor volt útvelem, akkor megadták az útlevelet, de az csak egy évre volt érvényes. Amikor az angoloktól megkaptam az útlevelet, akkor bementem az intézetbe, és bejelentettem, hogy Angliába akarok menni. Nem kérek pénzt, nem kérek semmit, mert vannak rokonaim ott – mondtam. Rokonaim nem voltak, de voltak barátaim, akikről segítséget reméltem. Elmegyek egy hónapra anyagot gyűjteni, és vissza fogok jönni. Azt mondták, menjek, de senki sem hitte, hogy visszajövök. De én nem akartam elmenni, és nem akartam kinn maradni, mert én akkor tényleg Magyarországon akartam élni, amennyire csak a körülmények engedték. Szóval a barátaimhoz és az országhoz hű akartam maradni. Kü-

lönösen azért, mert el tudtam menni. Ha nem tudtam volna utazni, talán másképpen lett volna. Tulajdonképpen teljesen identifikálódtam a magyarok ügyével. És vissza is jöttem.

És Angliában találkozott magyarokkal?

Angliában igen, Angliában is. De a legtöbb magyarral Franciaországban találkoztam, ahol Fejtő Ferenc élt és Bíró András és mások, újságírók, de nem emlékszem már a nevükre. És Angliában persze találkoztam Zádorral.

*Mindezek elmondása után térjünk vissza párttagságára!
A történetek ellenére visszalépett a magyar pártba?*

Nem léptem vissza, nem. Egyszerűen nem léptem ki. Mivel görög voltam, nem kellett újra belépnem, hanem automatikusan átkerültem. Én görög voltam, és velünk másképpen történt. Nem is kérdezték meg, hogy átlépek-e. Nem emlékszem rá, hogy beléptem-e vagy sem. De abban az időben, mivel utaztam is, nem vettem részt semmiféle igazi pártéletben. Nekik akkor a forradalom után meg kellett mutatniuk, hogy a párt erős. A számok nagyon fontosak voltak. Hogy minden görögöt, aki ott volt Magyarországon újra leigazoljanak. Anélkül, hogy az ember valamit csinált volna. Szóval ez egy passzív akció volt. Adtak neked egy papírt, azt mondtad jó, köszönöm szépen. Semmi más nem történt, semmiféle akció nem volt. És én egyébként is elég sokat utaztam, mert visszajöttem két hónap múlva '56-ban, távol voltam majdnem hat vagy kilenc hónapig, és aztán elmentem. És 1958-ban, egész évben Angliában voltam. 1957-ben még visszajöttem, 1957 elején elmentem, két hónap múlva visszajöttem. Néhány hónapig dolgoztam az intézetben, de láttam, hogy a helyzet egyre rosszabb. És kezdett el-

fogyni az a képességem, hogy élvezni tudjam az életet. Én a forradalomig százszázalékosan együtt éreztem a magyarokkal, és ezért is akartam Magyarországon maradni. Ugyanakkor szerettem Görögországot, Ciprust, de olyan lelkesen vettem részt ebben a forradalomban, nem is annyira a forradalomban, mint ebben a szellemi életben, életformában, hogy fel sem merült, hogy akkor én elmenjek innen.

A forradalom után és az azt következő évek, különösen az 1957-es év nagyon nehéz idők voltak számomra. Nem anyagiilag, hanem lelkileg. Én nagyon sokat gondolkoztam, és eldöntöttem, hogy nekem el kell mennem Magyarországról. Nem akartam disszidálni, hivatalosan akartam elmenni, olyan módon, hogy mindig visszajöhessenek, mert a kapcsolatot fenn akartam tartani a barátaimmal és az országgal. És azt tudtam, hogyha nem legálisan mennék el, akkor elveszíteném a lehetőségét annak, hogy visszajöhessenek. Egyébként nem volt semmi oka annak, hogy illegálisan menjek el, mivel volt útlevélem, és legálisan is el tudtam menni. Úgyhogy elhatároztam, ahogy már mondtam, hogy befejezem a disszertációt, és elmegyek Magyarországról. De közben nagyon nehéz volt az élet lelkileg. És arra gondoltam, hogy jobb, ha minél több időt Angliában töltök. Azt mondtam az intézetben, hogy túl sok munkám van Angliában. Elmondtam, hogy a tőzsde működését tanulmányozom, meg hogy hogyan működik ez és az. És mivel nem fizetnek ezért, hát kinn maradok. És amikor 1959-ben visszajöttem, nem azért jöttem, hogy egy évig maradjak, hanem azért, hogy két hónap alatt összeszedjem a könyveimet és a ruháimat, és dolgozzam egy kicsit a disszertáción. Mert én már 1957–1958-ban, amikor először voltam Angliában, elhatároztam, hogy ott fogok maradni. És amikor visszajöttem, akkor már volt állásom Angliában. Csak szabadságra jöttem Magyarországra. Angliában dolgoztam, mert nem volt miből megélnem.

Hol dolgozott?

Az angol vasutaknál voltam titkári állásban, megtanultam írógépelni, és mindent, amit kellett. Ilyen kistisztviselőként dolgoztam, hogy meg tudjak élni, és folytathassam a tanulmányaimat. De mivel letartóztattak, és elvették az útleveletem, muszáj volt Pesten maradnom. És még egy évig maradtam. A barátaim Angliában azt hitték, hogy meghaltam, vagy valami baj történt, mert elutaztam, és azután nem tudtam semmi kapcsolatot tartani velük. És aztán muszáj volt írni nekik valamit, hogy sok munkám van itt, és azért itt maradok. Mert a belügyesek megmondták nekem, hogy ha megmondom az igazat, akkor lecsuknak, és sokkal nagyobb bajom lesz.

És hol folyt a pártfegyelmi eljárás?

A pártközpontban, a Központi Bizottság épületében. Nem tudom, kik voltak ott, nem emlékszem rájuk. De azt hiszem, hogy a Központi Bizottság egyik tagja ott volt, és még négy vagy öt ember.

Egyszemélyes fegyelmi volt? Más ellen nem volt akkor eljárás?

Nem volt más, nem. Azt mondták, szerencsés vagyok, hogy nem csuknak börtönbe. Megmondták, hogy elhatározták, perben nem fognak engem elítélni, mert külföldi vagyok, és nem akarok bonyodalmakat. De szégyelljem, hogy segítettem az ellenforradalmárokat. Én megint csak azt mondtam: „Sajnálom, de nem látok semmi rosszat abban, hogy a postás szerepét játszottam. Az, hogy elvittem a levelet, az nem jelenti azt, hogy én írtam azt. Azt tudják, hogy nem én írtam.” És elmondtam, hogy be fogom fejezni a disszertációmát, hogyha engedik. Azt mond-

ták, hogy megengedik, de a pártból kizárnak.⁵⁹ Úgyhogy befejeztem a disszertációt, 1959 decemberében beadtam, és 1960 januárjában megvédtem.

Hadd térjek még vissza a gyerekkorára! Ugye Ciprus első köztársasági elnöke III. Makariosz érsek⁶⁰ volt. És ha jól látom, Ciprus ma is nagyon vallásos ország, legalábbis ez a benyomásom. Lehet, hogy tévedek.

Vallásos abból a szempontból, hogy mindenki keresztény, de biztosan nem annyira vallásos, mint egy katolikus ország. Az ortodox egyház egy másféle vallás. Az ortodox egyház különösen Közép-Keleten, Görögországban, Cipruson nem rendelkezik azzal a mély vallásos hatással, mint mondjuk a katolikus egyház Lengyelországban. Inkább életmódot jelent.

Gondolom a szülők nem voltak mint kommunisták vallásosak?

Nem. De nem voltak vallásellenesek sem, és elfogadták a vallást mint életformát.

Egy kicsit előre ugrok a történetben, de ez a gyerekkorral kapcsolatos: hogyan történik az, hogy Makariosz elnöki székében ma Vasziliu ül egy ilyen családi háttérrel?

A családi háttér ebből a szempontból valóban nagyon fontos, mert ez segített abban, hogy amikor elnökjelölt lettem, a baloldali szavazók könnyebben tudtak velem azonosulni, és rám szavazni, bár én nem voltam egyik pártnak sem a tagja. Mert én a magyar forradalom után, szóval a magam húszas éveiben, a fiatalkoromban nagyon lelkes idealista voltam. Hitttem, hogy új világot fogunk teremteni. A forradalom idején huszonöt éves vol-

tam. És a forradalom leverése és a tankok beavatkozása és a többi megölte az egész idealizmust, és akkor megértettem, hogy a dolog így nem megy. Mászt hirdettek, és mászt csináltak.

És ha az ember elgondolkodik azon, hogyan lehet, hogy Gorbacsov⁶¹ az lett, aki lett, amikor Gorbacsov is pártkáder volt, azt gondolom, hogy Gorbacsov, ugyanúgy, mint Jelcin⁶² és a többiek, ugyanazon a folyamaton mentek keresztül, mint én is, és még sok-sok ezren mások, akik valamikor felismerték, hogy a rendszer nem működik. A rendszert akarták megjavítani, és aztán lassan-lassan felismerték a lényegét. De ezek Oroszországban, a Szovjetunióban éltek, tehát ott kellett nekik döntenie. Nekem szerencsém volt, hogy én elmehettem. Úgyhogy engem semmi sem kötelezett arra, hogy a kommunista párttal újra kapcsolatot teremtsék. Így ez a pártból való ki-zárás 1959-ben a legjobbkor történt, felmentett minden kötelesség alól.

Amikor Angliába mentem, Angliában volt a ciprusi AKEL-nak, a kommunista pártnak egy szervezete. De én már nem léptem be, és nem is gondoltam rá, mert független értelmiségi akartam maradni, akit persze nagyon érdekelt a politika. És amikor visszajöttem Ciprusra, soha semmilyen politikai pártba nem léptem be. Amikor Angliába érkeztem, nagyon nehéz volt a helyzetem, mert nem volt miből élnem, és dolgoznom kellett. Úgyhogy dolgoztam az angol vasútnál titkárként, dolgoztam mint az Encyclopaedia Britannica képviselője, és mindenféle más helyen is. Mert mint közgazdasági doktor – mert közben volt egy doktori címem is az egyetemről és azután a kandidátusi disszertáció –, de mint marxista képzésű közgazdász, mit csinálhattam volna Angliában? Csak egy egyetemen dolgozhattam volna. Ott lényegében a szocialista rendszer bírálatával kellett volna foglalkoznom. És én nem akartam ezzel keresni a kenyeremet. Ha bírálni akartam a rendszert, azt magamnak akartam

csinálni, és nem mások hasznára. Tehát muszáj volt valami szakmát tanulni. És véletlenül felfedeztem a marketinget, a piackutatást, és két év után, miután mindenféle nehézségen keresztülmentem, találtam munkát egy nagy angol vállalatnál, a Reed Paper Groupnál. Ők adják ki a *Daily Mirror*t. És itt megtanultam a szakmát. Kezdtem karriert csinálni Angliában. Közben az édesapám és az édesanyám a húgommal hazamentek Ciprusra, amikor az ország független lett. Előtte ugyanis a Szovjetunióból Angliába jöttek, és azután Angliából mentek Ciprusra. De én elhatároztam, hogy Angliában maradok egy ideig, mert alaposan meg akartam tanulni az új szakmámat, a piackutatást. A szüleim hazamentek, az édesapám újra elkezdett dolgozni, jól ment neki, minden rendben lett volna, de néhány hónappal azután, hogy hazamentek, az édesanyám súlyos rákos beteg lett. Nagyon sokat szenvedett a Szovjetunióban. És az édesapám írt, hogy az édesanyám beteg. Hazamentem. Én nagyon szerettem őket. Különösen, mert majdnem tíz évig alig láttam őket, hiszen külön éltünk. És megértettem, hogy muszáj minden munkát és az egész életet odahagyni Angliában, és hazajönni Ciprusra, hogy az édesanyámmal együtt lehessenek. És segítenem kellett, mert az édesanyám súlyos beteg volt.

Most kérdezném meg, hogy ezek alatt az évek alatt volt valami kapcsolata a Szovjetunióban élő szülőikkel?

Csak leveleztünk. De nem gyakran, csak havonta egyszer. És évente egyszer lehetett telefonálni. Én csak egyszer tudtam a Szovjetunióba utazni, a Világifjúsági Találkozóra⁶³. Az édesapámnak sikerült elintéznie, hogy odamehessek, hogy találkozam velük, ez volt az egyedüli módja annak, hogy lássuk egymást. A vízum nagyon késett, és csak három napig maradtam Moszkvában. A fesztiválból semmit nem láttam, mert egész nap

az édesanyámmal és az édesapámmal voltam. És ez volt az egyetlen alkalom, amikor láttam őket.

Sajnos most nincs időnk, de mesélhetnék sztorikat, hogy milyen volt az élet Üzbegisztánban, ahol éltek és dolgoztak. Nagyon nehéz volt minden szempontból. A szüleimnek jól ment, mert az édesapám olyan rendkívüli ember volt. De azért az élet borzalmas volt. Ezért, amikor a szüleim hazajöttek, már semmiféle politikai életbe nem kapcsolódtak be, mert már tudták, hogy az élet ott nem paradicsom, hanem lényegében pokol.

A szülők nem vették rossz néven, hogy elszakadt a mozgalomtól?

Hát ők is elszakadtak. Nemhogy nem vették rossz néven, hanem éppen ellenkezőleg. A hazamenetelem után néhány hónap múlva valaki meghívott az ifjúsági szövetségbe, és megkérdezte, hogy nem akarok-e belépni hozzájuk, és ott valami káder lenni. Én azt válaszoltam, hogy „köszönöm szépen, én jó barátja vagyok maguknak, de ennek ellenére én nem akarok sem az ifjúsági szövetségbe, sem máshova belépni”. És akkor ezt megbeszéltem az édesapámmal, és ő azt mondta, hogy nagyon jól csináltam. Addigra már ő is teljesen elszakadt, lelkileg is, és nem hitt az úgynevezett szocialista rendszerben, de erről nemigen akart beszélni. Mert mi egy ciprusi kommunista? Egy ciprusi kommunista idealista, aki hitte, hogy egy új, ideális világot fog építeni. Nem értette, és nem tudta megérteni, hogy mi történt ott a Szovjetunióban. Az édesapám pedig, akire ezek az emberek úgy tekintettek, mint egy istenre, nem akart velük harcba szállni, és megmagyarázni nekik, hogy az ő igazságuk nem igazság. Mert ezek az emberek úgysem hittek volna neki. És ezért az édesapám elhatározta, hogy nem fog politikáról beszélni.

Hazajött, újra orvosként dolgozott, nagyon jól ment neki, mindenki megbecsülte, mondták, „milyen jó, hogy ez a híres orvos hazajött”.

Amikor én hazajöttem Ciprusra, ott kellett hagynom a munkámat Angliában, és semmi munkalehetőségem nem volt itt, mert mint közgazdász, csak az államnál dolgozhattam. És nagyon kevés közgazdasági doktor volt, tehát szükség volt olyan szakemberekre, mint amilyen én voltam. De mert én az édesapám fia voltam, annak a lehetősége, hogy én a kormánynál dolgozzam, nem vetődhetett fel abban az időben.

Mert az édesapja kommunista volt?

Igen. Mert egy híres AKEL-vezető volt, és a Szovjetunióból jött. Én ezt tudtam, nem nagyon tetszett, de semmit sem tudtam tenni ellene.

Milyen kormány volt akkor?

Makariosz volt az elnök.

És milyen pártokból állt a kormány?

Lényegében csak a Makariosz érseket támogató Nemzeti Frontból és az AKEL-ből. Egyébként 1962–1963-ban az AKEL már kezdte támogatni Makarioszt. De azért ettől függetlenül, mivel az édesapám, a családom híres volt politikailag, számomra nem nyílt lehetőség az állami szférában. A magánszektorban sem lehetett dolgozni, mert akkor közgazdászokra, az akkori kis ciprusi vállalatoknál, nem volt szükség. Tehát az egyetlen módja, hogy dolgozzam valamit, az volt, hogy önálló leszek. Arra gondoltam, hogy alapítok egy konzultáns és piackutató irodát. Mi-

vel Ciprus nagyon kis ország, gondoltam, a Közép-Keleten kellene dolgozni. Ezt az ötletet a térképnek köszönhetem. Minden térképen jól látszik, hogy Ciprus a Közép-Kelet kapuja Európa számára. És erre az ötletre építve elhatároztam, hogy alapítok egy közép-keleti piackutató céget, és elkezdtem levelezni Angliával, és felajánlani a szolgáltatásaimat.

De ez nehéz volt. Mert a hatvanas évek elején kevesen érdeklődtek Közép-Kelet iránt. És azok a kevesek is mindig Libanonra gondoltak. Az első években főleg Cipruson dolgoztam mint konzultáns, üzleti szervezéssel és marketinggel foglalkoztam. Egyedül dolgoztam, és a titkárnőm is csak részidőben segített nekem. De nem vesztettem el a reményt. És állandóan jártam a világot konferenciáról konferenciára, és beszéltem a Közép-Keletről és a vállalatomról. Néhány év és nagyon sok nehézség után kezdtek felfigyelni rám. Megkaptam az első megrendelést egy kutatásra, aztán a másodikat, a harmadikat, és a többit. Minden nyereséget befektettem a vállalatba. Aztán a hetvenes évek elején, amikor az olajárrobbanás történt, az egész világ ráébredt, hogy van Közép-Kelet, és amikor a világ erre ráébredt, az én vállalatom, az MEMRB volt az egyetlen, amelynek működtek vállalatai Szaúd-Arábiában, Kuvaitban. Úgyhogy az MEMRB nőtt, és lassan-lassan ez lett a legnagyobb piackutató és gazdasági tanácsadó vállalat.

De ehhez nem kellett valami induló tőke?

Semmi induló tőkém nem volt, egyetlen fillérem nem volt. Az első évben az édesapám adott zsebpénzt. Azután dolgoztam ideoda, mint tanácsadó, és ebből elég pénzt kerestem ahhoz, hogy Európába utazzam, a különböző szakkonferenciákra, ahol kiépítettem üzleti kapcsolataimat. Az első klienseim a Reed Paper Group, az Unilever és a Rothmans voltak.

Emlékszem, amikor megkaptam az első kutatást Kuvaitban. Elmentem egyedül. Én voltam az interjúkészítő, én voltam a titkárnő, én voltam minden. És aztán egy év múlva tudtam egy titkárnőt alkalmazni. És aztán két év múlva tudtam az első munkatársat alkalmazni. Így haladtam lépésről lépésre. S lassan-lassan fejlődött, és lett belőle egy marketing- és gazdasági tanácsadó vállalat. És miközben az MEMRB fejlődött, és mivel mindig is érdeklődtem a közösség ügyei iránt, a magyar tapasztalatok hatására is, írtam cikkeket és tanulmányokat, de kizárólag mint közgazdász. Közvetlenül nem foglalkoztam politikával. Mondjuk elemeztem, hogy milyen a helyzet Cipruson, milyen a helyzet a világban. És többször beszéltem a rádióban és a televízióban, nem riporterként, hanem mint kommentátor. Úgyhogy néhány év múlva elég jól ismertek Cipruson. Aztán a Kereskedelmi Kamarának lettem az alelnöke, tehát felépítettem a magam imázsát, egy sikeres, komoly közgazdászét és üzletemberét.

És közben felépült ez a nagy székház is. Ez sok milliót érhet.

Amikor ezt felépítettem, és a ciprusiak látták, akkor rájöttek arra, hogy az MEMRB egy nagy és fontos vállalat.

Úgy látom, hogy ez Nicosia egyik legnagyobb épülete.

Igen. Szpirosz Kiprianu⁶⁴ – az akkori köztársasági elnök – avatta fel, a szalagot ő vágta el, és az egész üzleti és politikai világ ott volt, mondjuk mindenki, aki valamit számított. Mert egy komoly esemény volt, hogy megalakult az első ciprusi nemzetközi tanácsadó és szolgáltató cég.

Mikor volt ez?

1986-ban. Szóval a munkámon keresztül építettem ki a befolyásomat. 1986-ig sokan mint a legjobban ismert közgazdászra tekintettek rám Cipruson, de az emberek nem értették, hogy miből keresem meg a kenyeremet. Mert még egy üzletem sem volt. Aztán mikor meglátták az épületet, megértették, hogy ez egy komoly vállalat, amely az egész világnak dolgozik.

Ezek szerint itt is nehezen értették meg, hogy nem csak az a termék, amit az üzletben meg lehet vásárolni, hanem a szolgáltatás is az.

Én ebben úttörő szerepet játszottam. Mert én voltam az első ciprusi, aki megmagyaráztam nekik azt, hogy a szolgáltatást is el kell adni, és másodszer azt, hogy Ciprus jövője nem csak Európában, hanem a Közép-Keleten is van. És a legtöbb ciprusi, aki a hetvenes-nyolcvanas években meggazdagodott, a közép-keleti piacokon lett sikeres. És majdnem mindenkit én segítettem tanáccsal. Pénz nélkül, mert szerettem baráti alapon segíteni. Úgyhogy ismertté váltam mint közgazdász és üzletember, és senki sem foglalkozott azzal, hogy én politikailag hol állok, mert én egész idő alatt egyetlen politikai pártnak sem voltam a tagja.

Pesten erre azt mondanák, hogy „idegurította a labdát”. Hát akkor hol is áll politikailag és ideológiailag?

Én már 1956 után, az első időben is mindig azt mondtam magamnak, hogy én marxista közgazdász vagyok. Aztán lassan-lassan már csak azt mondtam, hogy közgazdász vagyok. Azt tudtam, hogy Marx természetesen nagyon nagy filozófus volt, de az a szó, hogy marxista, nem sokat jelent egyébként. És már, amikor Angliába mentem, meggyőződtem arról, hogy a legfontosabb számomra az, és ez nagyon boldoggá tett, hogy bárhova

mehettem anélkül, hogy az emberek tudnák, hogy ki vagyok. Szóval a szabadságnak ez a magánszférája nagyon fontos. És ugyanakkor az, hogy az állam nem avatkozik bele az ember életébe. Ha az ember nem bűnöz, az állam nem avatkozik bele. Magyarország után ez nagyon kellemes meglepetés volt.

Vagyis a klasszikus liberalizmus.

Nem pontosan. Én azt mondom, hogy számomra az a legjobb rendszer, amelyben az ember szabad lehet. De ugyanakkor nagyon erős bennem a néphez és az országhoz való kötődés. Az, hogy az ember nem gondolhat csak magára. Hanem mindig kell gondolnia arra, hogyan segíthetné a saját népét, a saját honfitársait, az embertársait. És ahogy nekem sikerült az életem, szóval az üzleti életem jól ment, mindig megpróbáltam valamilyen módon hozzájárulni, hogy segítsen az embereket, ilyen vagy olyan módon.

Politikailag nehéz megmondanom, hogy hol állok, mert nem szeretném azt mondani, hogy szociáldemokrata vagy liberális, vagy konzervatív vagyok. Szóval nem tartozom egy párthoz sem, hanem olyan ember vagyok, aki százszázalékosan demokrata, szóval szabad, mert azt hiszem, hogy az ember számára a legfontosabb az, hogy szabadnak érezze önmagát, és úgy is viselkedjen. Ez a demokrácia lényege. Tudom, hogy a gazdaság csak a piaci mechanizmuson keresztül tud fejlődni. És ugyanakkor az államnak muszáj ezt a piacon szabályozni. Nem gazdasági szempontból, hanem szociális szempontból. Szóval lehet sokáig, sok szempontból gazdaságilag is beavatkozni, de lényegében csak azért, hogy kialakuljon a jóléti állam. De nemcsak ideológiai alapon, hanem pragmatikus alapon is.

Úgyhogy amikor az emberek megkérdezik, hogy minek tekintsenek, akkor én azt mondom, hogy én egy progresszív em-

bernek tekintem magam. De a progresszió relatív. Itt Cipruson így viselkedem politikailag, ha Magyarországon lennék, talán más módon viselkednék, mert ott más körülmények vannak most. Ha Franciaországban lennék, megint más módon, és Svédországban is más módon. Szóval nem mondhatom, hogy elhatároztam, hogy így és így kell csinálni – és most éppen úgy csinálom. És biztos – és ez is nagyon komoly tanulság volt számomra –, hogy nincsenek kész válaszok a különböző kérdésekre.

Amikor Magyarországról elmentem, még azt hittem, hogy fel lehet építeni a szocializmust humánusan, emberi arculattal. De lassan-lassan rájöttem arra, hogy az a szó, hogy szocializmus, nem sokat jelent, főleg gyakorlati szempontból. Nem elméleti szempontból, hanem gyakorlatilag, mert mindenféle szocialista lehet az ember. Mert mit jelent az, hogy magyar szocialista vagy francia szocialista, vagy angol szocialista? Így már nagyon régen, jóval előbb, mielőtt elnök lettem, rájöttem, hogy ideológiával nem lehet kormányozni. Az egyetlen ideológia, amelyre szüksége van az embernek, az a humanista hit. Véleményem szerint nagyon fontos, hogy az ember humanista legyen, hogy akarjon segíteni az embertársainak és természetesen a hazájának, és mindig kész legyen, hogy szenvedjen, ha muszáj, hogy jobb életet teremtsen az embereknek. De ezt nem ideológiai alapon kell elérni. Ez nem szocializmus vagy kapitalizmus. Hogy milyen rendszeren, milyen gazdasági rendszeren, milyen politikai rendszeren keresztül? Csak a demokrácia segítségével. És milyen gazdasági rendszeren keresztül? Csak a piacgazdaság segítségével.

Már kérdeztem, de szeretnék erre még visszatérni: azt, hogy Ciprusra visszakerült, sok szempontból a véletlen határozta meg?

A véletlen és a történelmi időszak. A véletlen abból a szempontból, hogy ha nem lett volna a magyar forradalom, vagyis ha a magyar forradalom sikeres lett volna, valószínűleg én egy akadémiai kutató lettem volna. Egy magyar akadémikus lennék már, ha nem mentem volna politikai pályára. Bár Magyarországon én sosem lettem volna kormányhivatalnok. Valószínűleg a Magyar Tudományos Akadémián lennék. Ebből a szempontból véletlen volt. A második véletlen, hogy amikor Angliába mentem, már biztos volt, hogy hazajövök Ciprusra, de az, hogy már 1962-ben jöttem, és nem mondjuk 1966-ban vagy később, az azért történt, mert az édesanyám megbetegedett. És ez megint véletlen volt.

Ez a mai napig is nagyon izgalmas ciprusi történelem hasonlítható-e Magyarországhoz, legalábbis annyiban, hogy XX. századi történelme nagyon fordulatos, véres és forradalmakban gazdag volt? Tehát nem nyugat-európai típusú fejlődést élt át.

Nem. Biztosan nem.

Ez a történelmi sors mennyire hat ki egyrészt a gondolkodására és a magatartására, másrészt van-e ennek a sorsnak közvetlen hatása ma a ciprusi életre, társadalomra? Nekem tegnap volt egy megdöbbentő élményem, hadd mondjam még ezt el Önnek. A Makariosz Kultúrközpont mellett van egy kicsi múzeum, a Nemzeti Felszabadítási Harc Múzeuma, ahol kiderült – amit passzívan tudtam, de az más –, hogy 1956 nyarán itt még az angol hadsereg botozta a gyerekeket.

Igen. Természetesen.

Ha az ember végiggondolja, talán természetes, de nem okvetlenül él az emberek tudatában. Van ennek még élő hatása ma Cipruson?

Hogyne.

Meghatározza ez az elnök gondolkodásmódját?

Megmondom. Ami van, az a következő. A ciprusi nép sokat szenvedett annak érdekében, hogy szabad legyen. És politikai és más hibák miatt rengeteget szenved a török invázió óta. Mert a török invázió óta Ciprus majdnem negyven százalékát a török hadsereg tartja megszállva, és az invázió következményei nagyon meghatározóak. Tehát egy ciprusi politikusnak és egy ciprusinak, ha nem is politikus, ez a legfontosabb problémája. Az, hogy elérjük azt, hogy az ország újra egyesüljön, és az ország igazán szabad és normális életet éljen. Tehát ez a meghatározó elem. És hogy 1956–1959-ben folyt egy nagyon heroikus harc, bizonyosan sok szempontból nagyon fontos.

Én a szüleimtől azt örököltem, hogy ők mindig hajlandóak voltak mindent odahagyni, anyagi jólétet és családot, hogy azt tegyék, amit ők fontosnak tartottak ahhoz, hogy segítsék a saját népüket. Tehát számomra ez a fontos. Az, hogy az embernek mindig késznek kell lennie bármilyen szenvedésre, hogy segítse az országát és a népét. És lényegében ezért lettem elnök. Semmi más oka nem volt a döntésemnek. Az üzlet ugyanis nagyon jól ment, a vállalat prosperált. Óriási expanziós lehetőségek voltak. Közben alapítottam egy menedzsmentintézetet, és professzor lettem az egyik legjobb angliai menedzseriskolában. Boldog családom van. Szóval semmire sem volt szükségem. Cipruson mindenki nagyon becsült. Azért határoztam el, hogy vállalom az elnökjelöltséget, mert úgy véltem, hogy az akkori

elnöknek, Kiprianunak ideje távozni. Mert ő arra próbálta felhasználni az államot, hogy felépítse a saját pártját. Lényegében ugyanazt csinálta, mint a kommunista párt Magyarországon, de tőkés körülmények között, ami sokkal rosszabb ebből a szempontból. És ugyanakkor a nemzeti kérdést, a ciprusi kérdést egyáltalán nem tudta a megoldás felé vinni. Sőt, visszafejlődtünk. És én úgy láttam, hogy ha én nem vállalom az elnökjelöltséget, akkor újra Kiprianu lesz az elnök, mert olyan volt a politikai egyensúly. És Kiprianu újabb elnöksége – véleményem szerint – katasztrofális lett volna az ország számára. Tehát valakinek fel kellett lépnie független elnökjelöltként. Amikor ezt felismertem, készítettem egy objektív elemzést, és láttam, hogy nincsen senki más, aki fellépne.

Egyébként én már ugyanezt megpróbáltam az ezt megelőző elnökválasztáson, és igyekeztem támogatni egy másik független elnökjelöltet Kiprianu ellen. De annak a politikusnak nem sikerült széles körű támogatást szerezni. Tehát 1983-ban Kiprianu újra győzött. És az AKEL akkor Kiprianut támogatta. Én próbáltam meggyőzni az AKEL-t, hogy nem szabad Kiprianut támogatnia, mert az nem jó Ciprusnak, de nem hallgattak rám. Újra győzött, azért, mert nem volt másik jelölt. És amikor sor került az újabb választásokra, és felmértem a helyzetet, elhatároztam, hogy valamit kell csinálni, és úgy éreztem, hogy nekem sikerülhet. És elhatároztam, hogy mint független elnökjelölt, indulok a választásokon, és megpróbálom az AKEL támogatását megszerzeni. És ebből a szempontból a családi kapcsolat nagyon fontos volt. Mert az AKEL tagjai és választói tudták, hogy ha valaki, akkor Vasziliu doktor fia csak becsületes ember lehet. Tudták, hogy nem vagyok párttag, de tudták, hogy nem vagyok ellenük. És hogy amit ígérek, azt biztosan meg fogom csinálni. Mert ez egy becsületes család. Mert Kiprianuval nagyon rossz tapasztalataik voltak. Megegyeztek valamiben, és aztán Kiprianu kirúgta őket.

Kiprianu milyen párti volt?

Centrumpárti, kicsit liberális. Mondhatom, liberális volt, de ez nem sokat jelentett, centrista pártja volt, sem baloldali, sem jobboldali. Tehát ebből a szempontból a családi kapcsolatom fontos volt. Lényegében azért győztem a választásokon, mert az emberek fantáziát láttak bennem. Felhasználtam a szakmámat, hiszen piackutató voltam, és állandóan készítettem közvélemény-kutatásokat, és ebből is tudtam, hogy mi kell az embereknek. És ezt felhasználtuk a propagandában.

Tebát professzionális választási kampányt folytatott?

Százszázalékosan professzionális kampányt, s ennek sikere is volt.

Saját maga pénzelte – ha szabad kérdeznem?

Igen. Mások is segítettek természetesen, de én pénzeltem.

Az AKEL-en kívül melyik párt támogatta?

A Liberális Párt. Ez egy kis párt, és sok üzletember. Amióta megnyertem a választásokat, támogat mind a jobboldal, mind a baloldal. És mint önálló, pártonkívüli elnök működök. Tehát a piackutatás és a marketing mint szakma nagyon nagy hasznomra volt. Mert mi a fő alapja a piackutatásnak? Az, hogy az ember nem határozza el előre, hogy mit akar csinálni, hanem azt mondja, hogy megnézzük, milyenek a tények, és a tények alapján döntünk. És lényegében ezt teszem állandóan. Komolyan veszem az elemzéseket. Elemezni kell a situációt, és ezen az alapon kell határozni.

És ameddig elhatározta, hogy jelöli magát elnöknek, addig nem is folytatott közvetlen politikai tevékenységet?

Nem. Semmit, abszolút semmit. Legfeljebb beszédeket tartottam, a televízióban szerepeltem. De mint közgazdász, nem mint politikus.

Azért ebben nyilván az ifjúságnak és a szülői hagyománynak is van szerepe.

Természetesen.

A politika egy olyan vírus, amelyből nem lehet kigyógyulni.

Ez igaz. Éreztem, hogy nekem ezt muszáj megtennem. Mert amikor elhatároztam, hogy indulok a választásokon, leültem a feleségemmel és a gyerekeimmel beszélni, elemeztem nekik a szituációt, és megmondtam nekik, hogy ez a helyzet. Nekem muszáj így határozni, másképpen nem lehet. Mert ha én nem indulok a választásokon, nem leszek elnökjelölt, biztosan Kiprianu fog győzni, és ez az ország számára sok kárt okozhat. Ettől függetlenül a mi családnak még mindig jól élt volna, mert a mi tevékenységünk nemzetközi, és ha valami nem jól megy Cipruson, még mindig élhetünk Görögországban, Angliában, Amerikában, bárhol. De azért az országnak ez nem lenne jó. Tehát meg kell érteniük, hogy ha én elnökjelölt leszek, az sem az üzletnek, sem a családnak nem lesz jó, mert megváltozik az életünk. És a család is úgy határozott, hogy ez a kötelességünk, nekem és a családomnak. A gyerekeim is támogattak. Úgyhogy igaza van, hogy ez egy vírus, ahogy az édesanyám és az édesapám is mindig otthagytak csapat-papot, mindent, hogy segítsenek az embereken. Ez ugyanaz.

Még egy-két kérdés. Családot mikor alapított? És ki a felesége?

A feleségem, Androula Vasziliu ciprusi, és 1966-ban esküdtünk. Végzettsége szerint ügyvéd, Angliában tanult, és az itteni legnagyobb banknak volt a jogtanácsosa. Nagyon sikeres volt, és neki is van társadalmi szerepe, ha nem is politikai. Az ENSZ-társaságok Világszövetségének⁶⁵ az elnöke.

Három gyermekem van. A legnagyobb lányom Angliában tanult közgazdaságtant és szociológiát, pontosabban szociális földrajzot, angolul human geography, ami a közgazdaságtannak, a szociológiának és a földrajznak az ötvözete. Azután Amerikába ment, és a John Hopkins Egyetemen, a nemzetközi részlegben, Washingtonban egy kétéves tanfolyamon doktorált nemzetközi közgazdaságtanból és nemzetközi kapcsolatokból. Most fejezte be végleg a tanulmányait, tavaly nyáron a Világbankban dolgozott, és most Genfben megy egy nagy amerikai vállalathoz, hogy tanuljon egy kis marketinget és piackutatást. Remélem, hogy a családi vállalatban fog dolgozni. A fiam most fejezi be a szolgálatát a hadseregben, mert Cipruson mindenkinek kötelező a kétéves szolgálat. Azért két év, mert túl kevesen vagyunk. És Oxfordba megy majd filozófiát tanulni. A kislányom pedig jövőre fogja a középiskolát befejezni, és azt hiszem, Amerikába megy tanulni. Szóval három gyerekem van. Büszke vagyok rájuk.

És Magyarországgal mikor került újra kapcsolatba?

Ez nagyon érdekes. Mert amióta elmentem, csak ritkán találkoztam magyarokkal Londonban, de ha hallottam, hogy valaki magyarul beszél, úgy éreztem, hogy magyar vagyok. És a Gay Hussarba jártam vacsorázni a Sohóba. Szóval bizonyos fokig magyar emigránsnak tekintettem magam. De azután visszajöt-

tem Ciprusra, és nagyon kevés kapcsolatom maradt. Először 1974-ben voltam újból Pesten, tizennégy év után, amikor a közgazdaság-tudományi egyetem főnállásának huszonötödik évfordulóját ünnepelték. Simai Mihály, aki a Magyar ENSZ Társaságnak is az elnöke volt, megismerkedett a feleségemmel, akinek elmondta, hogy ő ismert egy ciprusit, és megkérdezte a feleségemet, hogy ismeri-e az illetőt, és aztán kiderült, hogy az az ember én vagyok. Tehát vele találkoztunk, s neki mondtam, hogy készülök Magyarországra. És Simai elintézte, hogy meghívjanak mint külföldi egyetemi hallgatót. És akkor visszamentem Magyarországra, tehát először 1974-ben, az egyetemi évfordulóra. Akkor csak két napig voltam ott. De mindig megakartam mutatni a feleségemnek Pestet, be akartam neki mutatni a régi barátaimat. Ez számomra nagyon fontos volt. És azt hiszem, 1975-ben vagy 1976-ban mentünk Magyarországra egy hét szabadságra, és vittem ide-oda. Azután még voltam kétszer vagy háromszor, azért, hogy beszédeket tartsak a Kereskedelmi Kamarában a Közép-Keletről vagy a piacutatásról, szóval szakmai előadásokat. De a baráti kapcsolataim meglapultak.

Próbáltam segíteni Magyarországnak, hogy exportáljon a Közép-Keletre, de nem ment, mert nem volt meg ehhez a szervezet. És utoljára az elnökválasztások előtt voltam ott, egy hónappal azelőtt, hogy elnökjelölt lettem. És akkor is azért mentem, mert megint Simai szervezte meg az ENSZ-egyetemet Pesten, és meghívtak egy előadásra. Elmentem egy napra előadást tartani, és beszéltem néhány vállalattal. Mindig nagy szeretettel megyek vissza.

Mindez nagyon érdekes volt. Amikor a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején visszamentem Magyarországra, természetesen a helyzet már teljesen megváltozott, politikailag már nem volt annyira kemény. Ismerjük az új politikát, hogy

milyen volt. De az volt az érdekes, hogy mégis nagyon rosszul éreztem magam. Amikor Magyarországra mentem, minden alkalommal rosszabbul és rosszabbul éreztem magam, pedig az országban egyébként egyre jobb volt a helyzet. Új, szép szállodákat építettek, és a Váci utca is egészen más lett, és nekem jó volt, mert a Hiltonban laktam vagy a Hyattban, mert a pénz az nem volt probléma. De ettől függetlenül én mégis mindig nagyon szomorú voltam. És miért? Mert elmentem az egyetemre, elmentem a különböző tanszékekre, a politikai gazdaságtan, a nemzetközi, a mezőgazdasági és a gazdaságtörténeti tanszékekre. Sőt, akkor is, amikor az én barátom lett a rektor, aki azután az Akadémia elnöke lett, Berend T. Iván⁶⁶, aki egy nagyon rendes, kedves, érdekes ember, és komoly tudós. És beszélgettem különböző professzorokkal és a barátaimmal, akik tanárságédek vagy adjunktusok voltak, és láttam, hogy ezek az emberek semmit nem csinálnak. Például beszéltem Hoch Robival⁶⁷ vagy Mátyás Antallal⁶⁸ és különböző más emberekkel a Tervhivatalban. Megkérdeztem tőlük, hogy mivel foglalkoznak? És azt választották, hogy az árelméletnek ilyen vagy olyan problémájával. „És mire kell ez, mi ennek a haszna?” „Hát miért kell ennek, hogy haszna legyen?” Bementem a Közgazdaság-tudományi Intézetbe, ahol Magyarország, de nem csak Magyarország, hanem a térség talán legjobb közgazdászai voltak, s még ma is vannak, de azért amivel foglalkoztak, az lényegében egy vákuumban volt. Az élethez nem volt semmi köze, nem az igazi étellel volt kapcsolatban. Nagyon érdekes volt ez abból a szempontból is, hogy általában a legtöbb értelmiséginek az élete akkor már nagyon jó volt, utaztak, volt egy nyaralójuk, megint ultiztak, autójuk is volt persze. Nem volt semmi problémájuk, annyit ettek – mondjuk –, amennyi jólesett. Mindenkinek volt egy vagy két barátnője, és a feleségüknek volt egy vagy két fiúja.

Ez is kiderült?

Igen, mindig, amolyan liberális módon. Ebből a szempontból azt mondhatnánk, hogy boldog emberek voltak. De ugyanakkor én úgy éreztem, hogy az életük üres volt, hogy semmi tartalma nem volt. És ott voltam én, aki a barátokkal a kapcsolatot tartotta, ők voltak a szegény barátok, én voltam a gazdag barát, mondjuk a milliomos. De nekem, a milliomosnak nem volt időm szabadságra menni, nem volt időm színházba menni, mert állandóan dolgoznom kellett, vagy mindig izgulnom kellett, hogy jön a hónap vége, és akkor mondjuk 500 000 dollárt kell valakinek fizetni. Szóval állandóan problémákkal kellett megküzdennem. Vagy ezt a tanulmányt kellett befejezni, vagy azzal a klienssel kellett foglalkozni. Izgulni kellett, hogy mi lesz a Szovjetunióban, vagy mi lesz Szaúd-Arábiában, vagy mi lesz Amerikában. Szóval állandóan a világ problémáival kellett foglalkozni, és ugyanakkor nagyon intenzíven dolgozni. Pedig én voltam a „gazdag”. Ők, akik mondjuk nem voltak gazdagok, nekik semmit sem kellett tenni. És amit csináltak, csak azért csinálták, mert az embernek valamit kell csinálni, valamivel kell foglalkozni. Szóval felismertem, hogy az életükből valami hiányzott, bár elég jól éltek. Hiányzott belőlük mindenféle lelkesedés. És ez számomra nagyon nyomasztó volt. Én sokkal boldogabb voltam Magyarországon, amikor minden hiányzott, amikor az ötvenes évek elején még kenyeret sem látott az ember a kirakatokban, mint a nyolcvanas években, amikor Pest tele volt kurvákkal és kaszinókkal és kocsikkal, de valami hiányzott.

Össze is omlott az egész.

Össze is omlott, és éppen azért, hiszen ennek a rendszernek már semmilyen morális tartása sem volt.

Sajnos, azok a kollégák, akiket már korábban említettünk, valóban a privát életben tisztességes, derék emberek voltak, és rég levetkőzték a sztálinizmusukat, de egész életüket konformizmusban töltötték el.

A Jancsi például, a Kornai Jancsi nem volt konformista. Nagy András sem volt konformista. És mások, akiknek most nem emlékszem a nevére. De az életből valami hiányzott. És az egyszerűbb embereknél is. Nem csak az értelmiségieknél és az akadémikusoknál, a többieknél is ez volt a helyzet, ez látszott.

Úgy éltünk évtizedekig, hogy semmi remény nem mutatkozott, hogy a helyzet megváltozhat, és ebbe egy nagyon szűk értelmiségi csoport kivételével mindenki belenyugodott.

Igen. Mindenki belenyugodott, és mindenki avval foglalkozott, hogy mikor megy Olaszországba, mikor megy Franciaországba, mikor lesz 100 dollárral több vagy kevesebb, és mikor fog ezzel a nővel elmenni, és mikor azzal. Szóval eluralkodott egy bizonyos típusú dekadencia. És ez számomra nagyon depresszív volt, nagyon boldogtalan voltam minden alkalommal, amikor Magyarországra mentem.

Ez a második beszélgetésünk. Ha megenged egy-két kiegészítő kérdést. Az édesapja története nagyon érdekes és megrázó. Érdekelne, hogy amikor először találkozott az édesapjával annyi esztendő után, akkor ő milyen fokozatokban mesélte el a történetét? Volt egy találkozás, amikor a bűga meg akart szólni.

Igen. Akkor nagyon keveset mesélt, de azt azért elmondta, hogy nagyon sok nehézsége volt a görögökkel. És elmondta, hogy most a saját élete megjavult, mert mint orvos dolgozik. De az

egész históriát csak akkor mondta el, amikor Londonban találkoztunk. Mert amikor eljött a Szovjetunióból, hogy hazamenjen Ciprusra, Londonon keresztül jött. És ott majdnem három hétig együtt voltunk. És akkor mindent elmesélt. Igen, a Szovjetuniót megjárta a görcse közismert, hogy évekig nem mondanak semmit, ezt mindenki tudja. De azután elkezdett beszélni, és Cipruson később folytatta, és sok újat elmondott.

Elég kevés szó esett az édesanyjáról. Tudjuk, hogy Fehérvár-csurgón egy gyereketthonnak volt az egyik vezetője.

Az édesanyám elment Magyarországról a Szovjetunióba, hogy együtt legyen édesapámmal. És ott végre összekerültek, de nagyon nehéz volt a saját élete, mert nem tudott dolgozni. Lényegében egyedül élt, mert édesapám nem ugyanabban a városban lakott. Csircsik elég messze van Taskentől. Legalább két-három óra kocsival, úgyhogy nem lehetett mindennap menni és jönni. És az első években rendkívül nehéz volt az élete. Mert amikor ő odaköltözött, akkor még mindig nem tisztázódott az édesapám helyzete, a vád, hogy ő angol ügynök, még fennállt.

Közben valamikor – nem emlékszem, hogy pontosan mikor – néhány évvel az elmondottak után, Taskentben szinte polgárháború tört ki a görögök között, Zahariadesz – aki akkor a görög kommunista párt főtitkára volt – és az ellenzéke között. És az édesanyám részt vett ebben a küzdelemben. Görögországban már sokat írtak erről, ez valami egészen fantasztikus történet. Olyan helyzet volt, mint ami nemrég volt a Szovjetunióban a puccs idején. Szóval a „keményvonalasak” igazi harcot indítottak a reformisták ellen, és ahogy tudom, az történt, hogy megtámadták egymást, és mivel egy épületben voltak...

Fegyverrel?

Nem fegyverrel, ez volt az érdekes, de erőszakkal. Éppen az volt az érdekes, hogy nem fegyverrel. Megtámadták az épületet, amelyikben a revizionisták éltek, és azok, akik az épületben voltak, úgy védték magukat, mint a középkorban: forró vízzel és ilyesmivel, és mindenféle bútort dobtak a támadók fejére, hogy sikerüljön a támadást elhárítani. És ez több órán át, sőt egy-két napig tartott, amíg a szovjetek elhatározták, hogy beavatkoznak. Szóval két-három napig borzasztó helyzet volt, és az édesanyám élete természetesen veszélyben volt, de ugyanakkor keményen harcolt. Ezután Zahariadészt kizárták a pártból. De ez igazi harc volt.

És mikor volt ez?

Valamikor az ötvenes évek második felében. És az édesanyám ott élt kettesben a húgommal. Ugyan találkozgattak az édesapámmal, de nagyon boldogtalan volt, nagyon nehéz volt az élete.

Ezek szerint az ő eltávolodása a párttól párhuzamosan ment végbe, nem együtt csinálta az édesapjával.

Párhuzamosan, igen. És aztán, amikor hazajött, már beteg volt. Az édesanyám is nagyon jól ismert személyiség volt Cipruson. Ő volt a háború alatt az egyik első vezetője a nőmozgalomnak. És azután óriási szerepe volt a munkásmozgalomban, részt vett sztrájkokban, segítette a szegény asszonyokat. Még ma is előfordul, hogy ha elmegyek falvakba, mesélnek az édesanyámról.

De azt is olvastam a ciprusi újságban, hogy az édesanyja Görögországba való, nem ciprusi.

Görögországi származású, de Cipruson született. Az édesapja egy görög festő volt, aki Ciprusra járt dolgozni, és azután visszament Görögországba. Azért is voltam most Peloponnészoszon, mert a nagyapám onnan származik.

Ugorjunk akkor át egy másik, nem egészen lekerékített témára: Lukács Györgyre! Milyen is volt ez a Lukács-szeminárium az ötvenes években, azon túl, hogy nagy hatással volt mindenkire, aki oda járt?

Ahogy visszaemlékszem erre a szemináriumra, elsősorban azt kell mondanom, hogy a szemináriumon nem aktuális politikai kérdésekről beszéltünk. És mégis olyan volt, mint egy titkos iskola. Beszélgettünk különböző esztétikai vagy művészettörténeti időszakokról, és ezen keresztül, a különböző kérdések és a vita segítségével lényegében aktuális politikáról esett szó. De számunkra az volt a legfontosabb, hogy amit az egyetemen hallgattunk, az mindig az ideológiával volt kapcsolatban: filozófia vagy filozófiatörténet, vagy gazdaságtörténet, és mindent igen dogmatikusan adtak elő, még akkor is, ha a görög filozófiáról esett szó vagy a XIX. századról, tehát nem csak akkor, amikor a XX. századot tanították. És Lukácsnál nyílt először alkalom arra, hogy az ember dialektikusan kezdjen gondolkodni.

Személyesen ő vezette a szemináriumot?

Személyesen ő. És ő beszélt. És akkor megértettük, hogy mit jelent az, hogy dialektika, a klasszikus értelemben. És ez nagyon fontos volt ahhoz, hogy az ember megtanuljon gondolkodni a sok dogmatizmus után. Lukácsnál kezdtük megtanulni, hogyan lehet, hogyan kell az eseményeket megítélni. Megmagyarázta, hogy mi a látszat, és mi nem, és mi van mögötte, és a többi.